

894.565 (478.9)

M 31

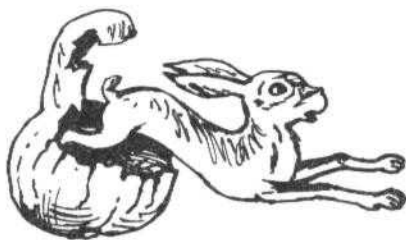
*Macanlay
Cape*

MACANLAY

Масаллар

Гагоуз халк масаллары

Хазырады хем литературайжа ишледи
НИКОЛАЙ БАБОГЛУ

КИШИНЕВ, HYPERION, 1991

016

2717

894.365 (478.9) - 34
398.2 (= 943.65)

ББК 82.3Г—6
М31

Литературная обработка Н. Бабоглу

Художник Д. Савастиги

4803150400 — 108
М $\frac{\quad}{\quad}$ 207—91
М756(10)—91

ISBN 5—368—01083—4

© Лит. обработка: Николай Бабоглу, 1991
© Оформление: Дмитрий Савастиги, 1991

КЕЛЖА-КҮЛЖА

Бир вакытта вармыш, бир вакытта йокмуш, еер олмайаймыш, сөленмейжеймиш. Шинди, чүнкү вармыш падишахын бирижик кызы, ама оул-евлады йокмуш да падишахлыны йокмуш кимә браксын. Ама о бирижик кызы да окадар гөзәлмиш, ани салт гүн она ешмиш. Калктыйнан сабайлан йыканып айнада бакындынан гүнә дәрмиш: «Йа дуу, йа дуарым!» Бундан башка, падишахын кызы гөзеллиинә гөрә дә акылыймыш, есапыймыш, ани вар бир лаф, не анасы, не аллах, не дә табиьат ону гүжөндирмемишләр.

Дүшүнмүш падишах, есапламыш кендинин еди-айаа тугаркан еверсин кызыны да булсун она гөрә бир гүва. Бу иш

ичин колвермиш лаф мемлекетä ölä, ани ким булажэк онун кызынын лафына лаф — о олажэк падишаха гүвә хем кабуледежек йарым падишахлык.

Бу гөзäl хабери ишитмишләр ирак долайдан генч бояр деликанналары, ашырыдан падишах оуллары хем дә хепси, ким дайанырмыш фикиринä падишах кызыннан лаф йарыштырмаа филан-фишман пазар гүннериндä гелирмишләр кысметлерини денемää — беким оннара дүшежек падишахын кызы, Дүннä гөзели, олсун гелин хем йарым падишахлык, насыл аданмыш...

Падишахын кызы гийимни, дүзүлү отурурмуш ачык пенчередä йанындан да гечәрмишләр атлы деликанналар она лаф катарак...

Ишитмиш падишахын хаберини зенгиннәр, боярлар, ама ишитмиш бизим гиби бир дә орта чорбажы. Онун вармыш үч деликанна оулу. Икиси акыллымышлар, ама ен күчүү Келжә-Күлжә дийлмиш пек акыллы. Бүтүн гүн күллүктä ойнармыш... Вармыш о адамын ики дә алаша бейгиржиклери, күчүрекмишләр, ама онун чифтчилиини котарырмышлар, вармыш бир дә ешää, ангысыннан пек севәрмиш ийленмää, атлы гезмää күчүк оулу Келжә-Күлжә.

Бир гүн гелмиш адамын ооллары бобасына да аннатмышлар, ани Падишах лаф колвермиш кызы ичин евермää.

— Е-хе-е, ушакларым, биз дийлиз падишахлара еш, бошуна умут кыздырмайын, баш кошамайжаныз о үсек бойлуларлан...

— Бака, биз дә чок умут етмеериз, ама деликанныйыз да истеериз бари денейлим. Не, бир лаф мы аалем гиби бежерäмейжез булалым? Дийлиз биз окадарадан забун фикирли.

Дүшәр кысмет да йарым падишахлык бизә калыр. Сана да бозар мы падишахлан сувату оласын?

— Денемәә о вар насыл, ама нередән алажаныз сечи гийим, ислә бейгир? Орайы гидер билерсиниз насыл зенгин серпинтиләр, оннарда рубалар йалабык жат-ени, бейгирләр бесли: алтын өзенгиләр, корафлы чуллар. Ама бизим бейгирләр оннарын йанында кайбележекләр да кимсей сизи хич гөрмейжек. Дейжәм, бракасыныз, узанмайасыныз падишах кызларына йукары, таа ий арайасыныз бурада ашаада кендинизә еш. Ама генч ооллары усланмазмышлар.

— Йок, бака, колвер бизи дә денейлим куведимизи.

— Бака, бән дә гидежәм! — дейивермиш Келжә-Күлжә дә, ани ачык аазлан сесләрмиш батүларынын лафыны.

— Сән бари сус! — демиш бүүк батүсу.— Орада акыллылар йок нәпсын, ама сенин гиби сийрек фикирлилерә саде гүлмәә ләзым олажэк. Хем нередән сана бейгир алалым, биздә оннар саде ики.

— Бән ешектә атлы гидежәм!

— А-ха, ешеклән гидәрсән, трашлайжан! — гүлмүш батүсу.— Ким сени орайы колвережек, ба ахмак?

— Не, истеерсин бизи дә ми гүлүнтү йапмаа? — сормуш ортанжа кардаш.— Гит таа тез күллүк тепесинә ойнамаа да патлатма кафа! — азарламыш ону.

— Беким падишахын кызы артык евленди, ама сиз бурада бошуна кавга да копуштурдунуз,— демиш адам чожукларына.

— Йок, гечтии пазар чок атлы гитмиш, ама кимсей буламыш кызын лафына лаф. Шинди, бу пазар, генә гидилежек, хем хер пазар, таа чыкынжа падишахын кызынын кыс-

мети, — демиш бүүк чоҗук да генә данышмыш бобасына, кол-
версин оннары да.

— Сизин ишиниз, — демиш адам. — Гөрерим, ани пек ис-
теерсиниз. Гидин, денейин...

Тутунэр ооллары икиси, кашыйып паклээрлар бейгирле-
ри о авшам, ислә дойурэрлар оннары. Ама Келжә-Күлжә хеп
күллердә ойнармыш ески адетинә гөрә. Пазар гүнү батүлары
калтаклээрлар бейгирлери, койэрлар ени кантырма йалабык
пиринчләрлән, кендилери дә гийерләр ени рубаларыны да ха-
зырланэрлар гитмәә. Бир дә Келжә-Күлжә дә чыкмыш күл-
лүктән да пинмиш ешәә...

— Ин о ешектән! — изни етмиш бүүк батүсу. — Зерә те
бу камчыйлан шиндиҗик онараҗам сени!

— Ы-хы-ы-ы! Инмейҗәм, — йамулурмуш Күлжә, — бән
дә гидеҗәм падишахын кызына лаф булмаа...

— Сән хептән ми акылдан челиндин? Савуш, гөрмейим!

— Брак, — демиш өбүр кардаш, — кенара чыктынан биз
ону ислә токучлайжез, да о кендиси дөнеҗек гери.

Чыкэр ики кардаш аулдан атлы, гидерләр. Келжә-Күлжә
дә ирактан гелирмиш ардларына. Биркач керә баармышлар
дөнсүн гери, ама ангы делийә сән аннадаҗан — о хич сесле-
мәзмиш. Гидә-гидә, уурамышлар бир балталаа. Гечәркән,
Келжә-Күлжә булмуш сазлар арасында бир йымырта да баш-
ламыш баармаа:

— Батү, батү! — севинирмиш. — Бән бир йымырта бул-
дум!

— Нәбаҗан о йабан кушу йымыртасыны, о чылк олма-
лы? — сормуш батүсү. — Сыбыт ону да дөн гери!

— Сыбытмайҗам, о беним кысметим! — демиш Келжә-

Күлжә да коймуш койнусуна, гери дә дөнмемиш. Гидерләр таа бираз да Келжә-Күлжә генә:

— Батү, батү, йа нашей булдум бән.

— Дөнерләр гери, баксалар — бир күфлү алка булмуш.

— Нәбажан ону, ба ахмак? Сыбыт чабук да дөн гери!

— Сыбытмайжәм,— демиш, да коймуш алкайы койнусуна йымыртанын йанына.

— Сән таа йынатланажан мы? — сорармыш бүүк батүсү.— Таа чевирежән ми бизи йолумуздан? Шинди хемен дөнәсин гери евә, арканы гөрөйим! — демиш, биркач та камчы ше етмиш Келжә-Күлженин омузларына... Пинмишләр сора бейгирлеринә дә кошарак гитмишләр, калмыш Келжә-Күлжә аалайарак, ама бираз усландыйнан пинмиш ешәә да, ху-генә ардларына...

Ачан етишмишләр орайы, е-хе-хе-е-е! — Не чуллу-пиринчли бейгирләр, не гийимни деликаннылар бояр-падишах ооллары вармыш! Хепси дизили дурармышлар, падишахын кызыннан гөрүшүп, лафына лаф булмаа. Келжә-Күлженин дә батүлары дизилмишләр геридә. Ама ен герийә Келжә-Күлжә дә дизилмиш. Батүлары гөрдүйнән пек үфкеленмишләр, ама аалем арасында истемәзмишләр гөстерсиннәр, ани бу ахмак оннарын кардашы. Бракмышлар нәбарса йапсын.

Чыкмыш падишахын кызы пенчересинә гийимни, дүзүлү хем өлә гөзәл, ани гүнә дәрмиш: «Йа дуу, йа дууяарым!» Изин олмуш башласыннар гечмәә. Гечәрмиш падишах ооллары, зенгин деликаннылар, ама кызын йанында диллери тутулармыш — бириси онун сорушуна жувап едәмәзмишләр. Гечмиш Келжә-Күлженин дә батүлары, ама оннар да бошуна, падишахын кызы оннара хич бакмамыш да.

Биткидә караулар сормушлар, колверсиннәр ми бу ерифи дә ешеклән, оса куусуннар мы ону бурадан? Падишахын кызы да, гүлмәә безбелли истемеш да гөз кырмыш колверсиннәр бир дә ахмак...

— Сән дә не бу узун кулакыйлан гелмишин? — сормуш кыз Келжә-Күлжә етиштиинән йанына.

— Не вар бу малда? — демиш Келжә-Күлжә.— Онда бир аллах гезинмиш, бир дә падишахын гүвесинә изин етмиш.

— Ама сән дийлсин падишахын гүвеси иә?

— Олажам! — демиш Келжә-Күлжә, да онун бу лафына Дүннә гөзели бир гүлүш копармышш, хич дурукланамамышш, сора усланмыш, да сормуш:

— Е таа не сөлейежән?

— Гетирдим сана бир йымырта баашыш...

— Нередә о! — сормуш кыз.

— Тә койнумда, демиш да чыкарып гөстермиш.

— Набажан ону? — генә сормуш кыз.

— Пиширежәм корда!

Падишахын кызы сусармыш. Ама, бир түрлү куртулсун бу ерифтән дейни, демиш:

— О йымырта корда патлайжэк, ба ахмак!

— Бендә вар она патламасын дейин бир алка! — демиш Келжә-Күлжә да коймуш кызын онунә күфлү алкайы.

— Хелә бак сән,— данышмыш кыз йанында дуран карылар.— Бу күллү калпаклы акыллы да чыкажэк...

— Беним антерим дә күллү! — демиш Келжә-Күлжә да чыкарып силкмиш антерисини — долай күллән долмуш. Кыз ансырмыш да енидән гүлмүш бүтүн үректән...

— Олду! — демишләр бир сестә карылар. — Сенин лафы-

на бу ериф булду лаф. О да олажэк сенин кысметин, ола бобандан изин!

Йокмуш нәпсын падишахын кызы, чыкарэр да верер Келжә-Күлжәйә нышан үзүүнү. О пинер ешәә да гидер евә. Йолда, кимсей билмесин дейини, о бааламыш пармааны, ангысындаймыш алтын үзүк. Евдә батүлары аннадармышлар неләр гөрмүшләр, некадар гөзәлмиш падишахын кызы хем, ани кимсей онун лафына лаф буламамыш...

— Обүр пазара генә гидежез,— демиш чожуклар.

— Йок, — кайыл олмамыш бобалары,— бән сизә дедим, ани гитмейәсиниз. Тә гөрдүнүз, ани бошуна? — Падишахын кызы дийл бизим ичин! Бракын, башка кайбетмейин вакиды.

— Беки дә бизим ичин! — сесетмиш бир тарафтан Келжә-Күлжә дә, сусмасын дейни.

— Сус сән бари, ба ахмак,— такылмыш она батүлары,— сенин бетеринә олмалы бака бизи дә бракмээр гиделим кысмет денемәә...

— Нечин пармаан баалы? — сормуш бобасы.

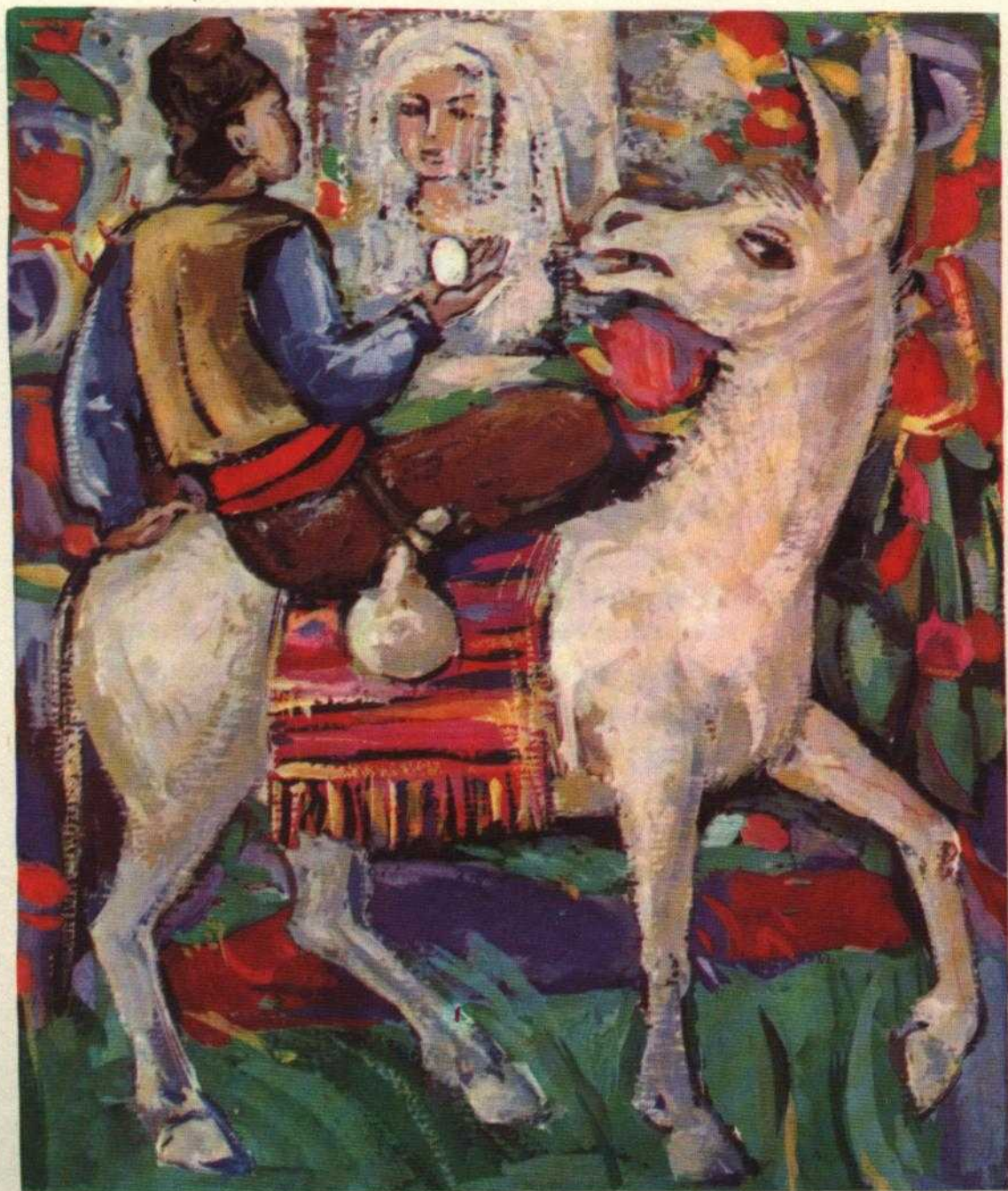
— Кестим күллүктә! — демиш.

— Ола ләзым сана! — зевкленмиш батүлары.— Беким дойарсын о күллери ешмәә.

Авшамнейин йатмышлар уйумаа. Келжә-Күлжә хеп күмбет үстүндә уйуйармыш. Сүндүрмүшләр шафкы, ама Келжә-Күлжә дайанамазмыш, чөзүп пармааны бакармыш алтын үзүү, ичерси дә айдыннарармыш! Бобасы сорармыш:

— Нәбэрсин сән орада?

— Бишейжик, — жувап едәрмиш Келжә-Күлжә да баалармыш пармааны. Бааладыы гиби ичерсинә каранлык чөкәрмиш, сора генә чөзәрмиш — ичерси айдыннарармыш.

— Насыл бишейжик? — сормуш бүүк батүсу. — Бака, бу хулуз аллеле сырниклери йакэр, шинди, шашкын, еви дә туштуражэк!

— Таа йакажан мы сән о сырниклери, ба ахмак? — сормуш бүүк батүсу да калкып биркач мушта басмыш Келжә-Күлжәйә да өлеликлән ону усландырымыш.

Ертеси гүнү күй ичиндә пейдаланмышш атлы силәхлы четеләр — падишахын адамнары арармышлар бир күллү калпаклыйы...

— Ишиттик бу күүдә йашармыш бир күллү калпаклы, чыксын мейдана ешәәннән, гөрелим, таныйалым да падишах она кызыны вережек! О падишаха гүвә олажэк! Йарым падишахлык кабул едежек! — баарымыш хабержиләр гезерәк сокак-сокак.

Келжә-Күлженин бүүк батүсу капып гиймиш онун калпааны пинмиш ешәә да кошарак йолланмыш мейдана. Ама Келжә-Күлжә дә йалынайак не качабилирсә гитмиш орайы.

— Сән ми падишахын кызынын лафына лаф булдун? — сорармыш кылычлы-сүнгүлү атлылар.

— Бән зер, ким? — кабарык жувап едәрмиш бүүк батүсу. Ама Келжә-Күлжә дә орадан:

— Батү, вер калпаамы ва, үшүдү кулакларым!

— Не бу калпак дийл ми сенин? — сорармыш падишахын аскержилери.

— Беним, беним, — дәрмиш батүсу, — о ахмак, бакмайын она! — Сора уурлайып солдатларын гөзүнү, биркач тепмә урмуш бажааннан кардашына, сүзерәк дишлери арасындан:

— Жендем ол бурадан, сүнепә, таа тез зерә евә гитийнән ерини дә езежәм сенин!

— Не вердин сән падишахын кызына? — сормуш аскержиләр.

— Бишей вермедим, — демиш батүсу.

— Бән бир йымырта вердим, бир йымырта вердим! — сөлемиш Келжә-Күлжә.

— Сус да йок ол бурадан, ба лекә, — демиш батүсу да урмуш кардашынын бошуна таа бир тепмә.

— Сора, кыз ансырдыйнан, не дедин? — генә сормушлар.

— Хайыр олсун! — дедим. — Дүннә Гөзели! — севинерәк сөлемиш батүсу, санарак, ани бу сыра разгетирди жувабы. Ама Келжә-Күлжә орадан:

— Дийл, бән антерими силктим да ансырдыйнан бишей демедим, саде пек шен гүлдүрдүм ону...

Башламыш не-сә шүпеленмәә падишахын адамнары, де-немишләр, ани хализдән калпак та башында дийл о бүүк кардашын.

— Не о калпак сенин тепендә дурэр? — сормушлар.

— О алды беним калпаамы! — демиш Келжә-Күлжә.

— На калпааны да гит евә ба! — сыбытмыш батүсу калпаа да санмыш беки куртулур, ама бу да йардым етмемиш.

— Падишахын кызы верди ми сана нышан үзүүнү? — гелмиш артык ен зор соруш.

— Гык-мык... — сусармыш йаланжы.

— Верди, верди! — демиш орадан Келжә-Күлжә да чөзмүш пармааны.

— Сән олажан падишаха гүвә! — демишләр аскержиләр, ачан гөрмүшләр алтын үзүү.

Тез гийдирерләр ону ени рубалара, ани хазырмышлар падишах гүвесинә дейни маказдан кесилмә, пиндирерләр фай-

тона да йоллээрлар Падишахын күлели серайларына, ама йаланжы батүсуну чекип бир тарафа бир лобут басэрлар, ешек судан гелинжә.

Бу арада кырнак дүүн ичин хазыр серайларда Келжә-Күлжә кара рубаларлан хем бийаз гөлмеклән гийимни гүвә йаннашмыш гелинә Дүннә-Гөзелинә гелирдиләр стевонозлуктан...

Дүүн тутту үч гүн, үч гежә, бени дә чаардылар, хер бир чешни манжалардан идим, хем евә дә вердиләр бир чанак кеш-кеш манжасы, ама бән гирикән бизим күй ичинә чыкмасын мы бана каршы, кенарда йашайан, Топал Танас:

— Вер бана о манжайы!

— Насыл өлә верейим,— деерим,— бән ону ушаклара дадымнык гетирерим падишахын кызынын дүүнүндән, йыкыл таа тез башымдан...

Ама Топал Танас, о бир кысканч хем жангаза адам, хыстырды бана көпеклери. Беш тәне хайта сардылар, дедим ийежекляр! Салдым чанаклан көпәә да разгелдим Танасын бажаана! Да тә озамандан бери адам бүүн дә топал хем ады да калды Топал Танас...

КҮЛ ПЕПЕЛЕШКАСЫ

М

асал, масал
мартлады,
масал күпү
чатлады...

Масал, масал
маники,
тырнаа вардыр
оники,

Оникинин йарысы,
беш тилкинин дериси,

куванжынын арысы,
сатыжынын дарысы,
попазын да карысы...

Шинди, бир вакытларда вармыш, бир вакытлар да йокмуш, еер олмайаймыш сөленмейежеймиш. Вармыш бир адам, онун да үч оолу. Икиси акылыймышлар, ама ен күчүү дийлмиш пек кенди аклында. Артык онедийә басмыш, хеп гүнүн бойуна

күллүктә ойнармыш. Адыймыш онун Пепелешка, ама о күллүктә ойнээр дейни дәрмишләр Күл Пепелешкасы. О адам бир орта йоллу чорбажыймыш: вармыш бир чифт алаша бейгир-жиклери хем дә бир ешәә. Бу малларлан етиштирәрмиш кенди чифтчилиини чевирмәә.

Бир йылын адам екмиш ен ийи тарласыны дары. Разгелмиш йаамурлар дүшмүшләр вақыдында хем чок, дары бүүмүш, олмуш беләдән. Гидер шинди бу адам долашмаа екини да гөрер, ани биразы тарланын гүр ешилмиш хем сыммыш, бойу кушактан йукарыймыш, ама, бакса, өбүр кенарына, гозелим дарыйы ким сә отлатмыш! Бүүк бейгир излери нерейи басмышлар, орада екини ерә сокмушлар... Гелер о кахырлы евә да сөлеер оолларына, ани тә төлә-бөлә ишләр.

— Лазым олажәк,— деер бобасы чожукларына,— гидип беклемәә тарлайы да тутмаа, ким йапәр бу зарары, зерә аламайжәз елә гозелим берекети.

— Бака, бән гидежәм беклемәә,— деер бүүк оолу,— да тутажам о хырсызлары, ани гежә гелип отладэрлар бизим дарыйы. Ортанжа оолу да демиш: «Бән гидежәм беклемәә!» Күл Пепелешкасы да демиш: «Бән гидежәм беклемәә!»

— Сән баре сус! — гыжгырмыш она батүлары,— гит тә күллүктә ойна!

— Ислә,— демиш боба,— гитсин бүүк батүн да беклесин!

Пинер бүүк чожуу бейгирә да гидер дары тарласыны беклемәә. Көстеклеер атыны, колверер ону бир тарафчыкта отласын, кендиси дә харапник елиндә дөрт гоз коллээр, беким гелир хырсызлар отлатмаа, ама артык сабаайа каршы быкмыш гезмәә да бираз уйукламыш. Ачан уйанмыш, тарланын таа бир парчасы отладылмышмыш, бейгир излери тапкыр ет-

мишләр орасыны. Сабайлан гелер бобасы долашмаа да гөрер, ани зарар генә олмуш. Гелерләр икиси бүүк чожууннан евә тўхланарак...

— Бака,— деер ортанжасы,— колвер бән гидейим, валлаа, хич уйумайжам, тутажам о зараржылары!

— Хади, сән дә гит авшама,— деер бобасы, денә кысметини!

Гидер ортанжасы да атлы. Бейгирини едеендә отладармыш хем гезинәрмиш дары тарласынын кенарында. Аклынжа да сайыклармыш: «Хич уйумайжам бүтүн гежә, ама тутажам буннары!» Олә дүшүнмүш, ама дүшүндүү гиби йапамыш. Сабаайа каршы отурмуш от тепесинин йанында динненмәә да уйукламыш... Дә тә, букадаржык кыса вакытта зарар генә олмуш. Гелмиш бобасы да гөрмүш таа бир парча тарла тапкыр едили...

Гелирмишләр икиси дә күсүлү евә.

— Кайбедериз елимиздән берекети! — демиш бобасы оолларына.— Бүүттүм сизи даа гиби чожуклар да тә шинди гелди сыра иш башарасыныз, ама сиз бежермеерсиниз!..

Иилтмишләр чожуклар бакышларыны ерә да утанмактан билмәзмишләр, не жувап етсиннәр.

— Гидежәм бән кендим беклейим тарлайы! — демиш адам, ама Пепелешка орадан:

— Бака, брак бән гидейим беклемәә! Бән оннары тутажам, валлаа, тутажам!

— Савуш ба Күл Пепелешкасы, биз тутамадык, да сән ми тутажан! — икиси бирдән савашмышлар азарлаеыннар кардашыны.

Ама баба сестәмемиш чожукларны да демиш: 547/181

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГОВО

2 МАСАЛА

17

GAGAUZ MILLI ARHIVI

№
«CENTRUL DE CERCETĂRI
ȘTIINȚIFICE AL GAGAUZIEI»

НИЦ ГАГАУЗИИ
ИМ. М.В. МАРУНЕВИЧ

— Ачан пек истеерсин, хади, Пепелешка, гит сән дә авша-
ма, денә кысметини!

Күл Пепелешкасы севинерәк пинер ешәә да гидер тарлайы
беклемәә. Етиштийнән орайы, йатәр от тепесинин бойуна да
гежә йарысынадан чекер ислә бир уйку. Сора калкәр да доз-
долай гезинер дөртгөз бакарак гелмеер ми бир-кимсей. Таман
сабаайа каршы гелмиш дөрт бейгир да гирмишләр тарлайа
дары ичинә: харп-харп отрлармышлар. Пепелешка атлээр
биринин үстүнә да сарыләр сыкы онун елелеринә. Бейгир те-
пинер, силкинер, кыч атәр, ама дүшүрдәмеер Пепелешкайы
да она өлә дер:

— Бей чожок, колвер бени да ал елемдән бир кыл, неза-
ман сана ләзым олажам, салла ону да бән сенин ен бүүк зо-
рунда йардымжы олажам.

Пепелешка кайыл оләр да аләр бейгирин елесиндән бир
кыл, сора инип ондан деер:

— Гидин саалыжаклан ишинизә да башка йапмайын за-
рар бизим тарлайа. Бейгирләр бир кынымда савушәрлар.

Сабайлан гелер Пепелешканын бобасы да гөрер, ани тар-
лада бу гежә зарар олмамыш, мет едер күчүк оулуну батү-
ларнын өнүндә.

— Те оннар сендән бүүк, ама ислә беклейәмедиләр, сән сә
бежердин корумаа екини, саа оласын, чожуум!

Пепелешка севинер да хеп илеркиси гиби күллүктә ойнар-
мыш. Таман о вакытларда да падишахын бирижик кызы евле-
нәрмиш...

Падишахлык серайларындан доз-долай лаф колверилмиш,
ани ким атлы бежережек пинмәә Бузлу Байырын тепесинә,
она падишахын кызы вережек нышан үзүүнү, о да олажәк

гүвеси хем кабул едежек бобасындан йарым падишах-лык...

Ким истемаз падишаха гүвә олмаа, йарым падишахлаа буйурмаа? Хем падишахын кызы да дийлмиш отаа-бери гозал, ама пак Дунна-Гозелиймиш!

Калкмыш-копмуш бутун мемлекет кысмет арамаа, кысмет денемая... Гелармишлар сыныр ашыры ерлердан да, бояр, падишах ооллары умутлан, беки оннара дусар гелин олсун Дунна-Гозели. Ишидер бу ишлери Пепелешканын да батүлары да такылэрлар бобасына, колверсин оннары да кысмет денемая, ама Пепелешка да, батүларына бакарак, кафа казырмыш:

— Бака, бан да гидежам падишахын кызына дунура!

— Насыл дунур, ба ахмак? — сорармышлар батүлары.—

Орада лазым Бузлу-Байыра тырмашмаа...

— Бан не, ешеклан тырмашамайжам мы?

— Савуш ба, Кул Пепелешкасы! — уфкеленармиш икиси да батүлары.— Бузлу-Байыра ешеклан! Орайы наллы урук бейгирлар билмам тырмашсын! Сан савашма бере, бизи да утандырмаа!

Ама бобалары дусунмуш да демиш:

— Гидин чожукларым да денейин, беки сиза гүлүмсейжек ежел. Кысмет о ола бир иш, ани билмасин, кимин кашыына чыкажак...

Батүлары наладэрлар бейгирлери, исла дойурэрлар оннары, кашаалэрлар, паклэрлар сора пазар гуну калтаклайып пинерлар да — йола! Ама токатган чыкаркан баксалар — Кул Пепелешкасы да ешекта атлы такышмыш батүларын ардына.

— Бе, дөн гери, йапма бизи гүлүнтү бүтүн падишахлаа,
ба ахмак!

— Дөнмейжам! — инатланармыш Пепелешка.

— Дөн, ийежан лобут, ба Күллү белә!

— Дөнмейжам!

Инер бүүк батүсу да дартып Пепелешкайы ешектән дөрт-беш камчы йакэр она да итирерәк йолландырэр кардашыны гери. Кендилери дә бейгирлерә бирәр камчы уруп гидерләр илери.

Пепелешка чок дүшүнмеер, колверер ешәә гитсин евә, кендиси дә чыкарэр койнусундан о бейгирин бүүлү кылыны, саллээр ону биркач керә. Гечмеер чок, гелер бир дору үрүк бейгир бесли йалап-йалап едәрмиш...

О демиш:

— Ал, чорбажы, саа кулаамдан рубалары, гийин да бас өзенгийә, пин аркама!

Пепелешка ачан гийер о эпиз-ени рубалары да пинер үрүк бейгирә, бензәрмиш ен сечи падишах оолларына. Коп-едер атылы-атылы, етишер батүларыны, оннара бирәр харапник чекер да гидер илери.

Орада шишә гиби Бузлу-Байырын тепесиндә дуваклан, чичеклән донанмыш отурармыш падишахын кызы. Генч деликаннылар айланып-хызланып савашармышлар пинмәә байыра, ама кайып дүшәрмишләр гери, нижә армут аажындан мейвалар дүшер — ангысы сакатланармыш, ангысы бертилирмиш да бракып, бетфалайып, савушармышлар.

Пепелешка да дору бейгириннән чыкынмыш гери да, ачан хызланмыш — байырын йары еринә етишмиш, таа йукары пинәмемиш да дөнмүш, гери гитмиш. Ама батүлары о алаша

бегиржиклериннән хич денәмемишләр дә пинмәә о Бузлу-Байыра.

Пепелешка гелер батүларындан илери евә да күллүктә ойнармыш.

Бүүк батүсу демиш:

— Не, ба Пепелешка, лобут имейинжә дөнмедин гери!

— Бән дә идим, ама сиз дә идиниз! — зевкленмиш Пепелешка.

— Не о ба, кимдән биз лобут идик? — сорармыш батүлары шашарак.

— Тә о дору бейгирли чожуктан, ани байырын йары еринадән тырмашты.

— Нәндан гөрдүн сән, ба онмадык?! Сөләмә бу йаланы кимсейжәә, зерә биз сени дама капайып та ийелерини кыражэз!

— Дийл йалан, бән саманнык үстүндән гөрдүм!

— Хади, йакалым саманныы,— деер бүүк батүсу да бакалым, башка керә, нередән о гөрөжек.

Йакэрлар саманныы...

Ертеси пазар генә атлылар улам-улам гидәрмишләр падишахын кызына, Бузлу-Байыра пинмәә. Дайанамээрлар Пепелешканын да батүлары, аклынжа есапламышлар: еер пинамәрсәк тә, बारे гөрелим, насыл о дору бейгирли ериф бу сыра олмалы пинежек Падишахын кызынын йанына! Пинерләр оннар бейгирлерә, чыкэрлар аулдан да баксалар, Пепелешка генә ешектә ардларына геләрмиш.

— Бе, дөн гери, ба сүнепә! Кызартма үзүмүзү аалем арасында!

— Дөнмейжәм, да бакалым нәбажэныз!

— Дөнежән, дөнежән хем лобут та ийежән, ахмак Пепелешка!

— Дөнмейжәм, дөнмейжәм...

Бу сыра инер бейгирдән күчүк батүсу да, ислә камчылайып Пепелешкайы, йоллээр гери, кендилери дә йортарак гидерләр... Батүлары гөрүнмәз олдуынан, Пепелешка генә чыкарәр койнусундан кылы да саллээр. Бу йол гелер она бир чилли бейгир, үрүк хем бесли, гөзәл йлап-йалап едәрмиш. О демиш:

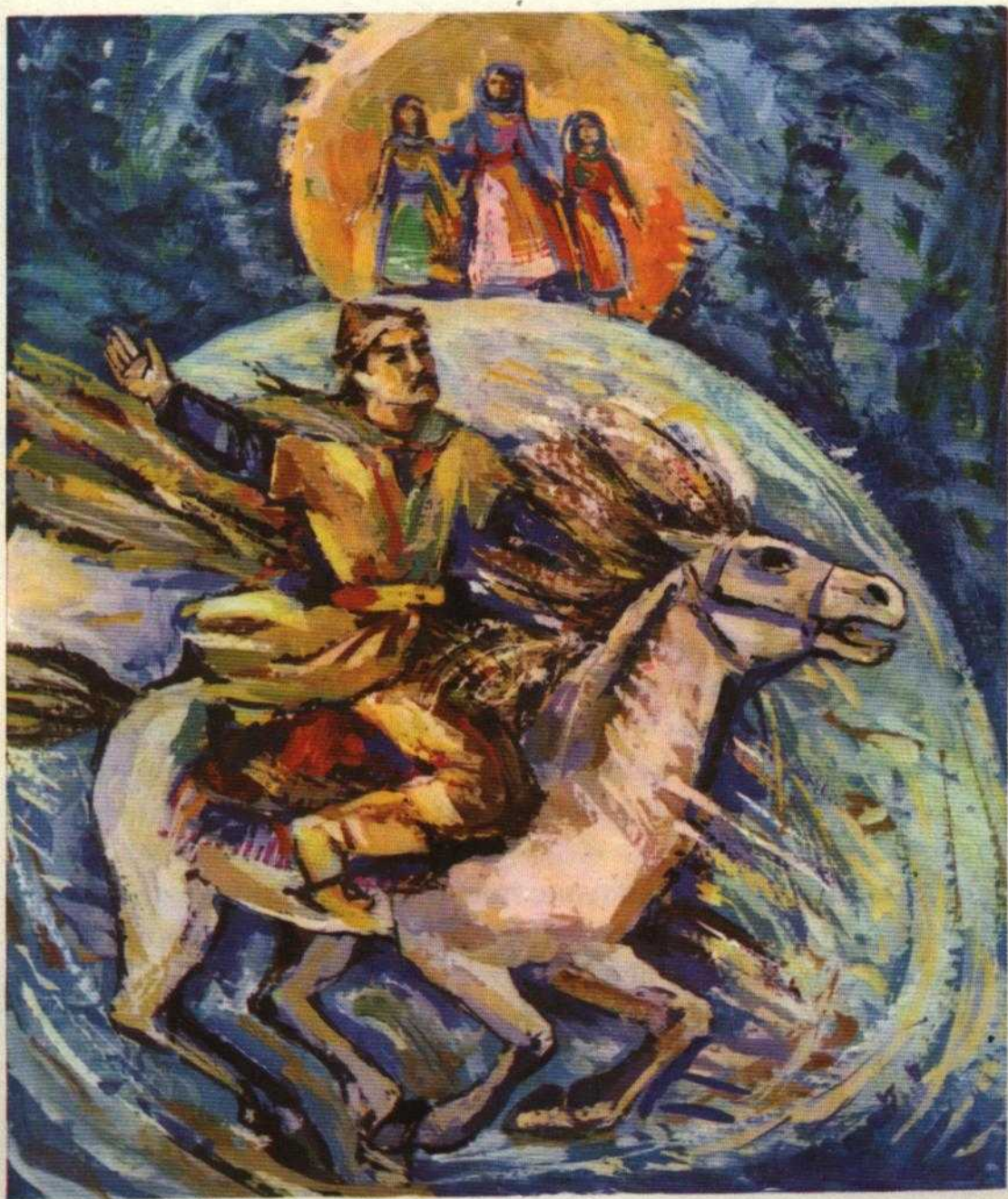
— Ал, чорбажы, саа кулаамдан рубалары — гийин да бас өзенгийә, пин аркама, гиделим!

Ачан гийер о елиз-ени шал рубалары, пинер үрүк бейгирә, бензәрмиш ен сечи падишах оолларына. Топарлээр кошарак да етишер батүларыны, генә бирәр харапник йакып аркаларына, гидер илери. Батүлары танымышлар, ани бу генә о ериф, ани өбүр керә дүүдүйдү оннары.

— Не сербез көнек! — демиш бүүк батүсу, — урәр, не гөз, не каш сечер, сардырды о харапнии таа енселеримә, ери атеш гиби йанәр!

— Ама не рубаларды сыртында онун! Бейгири дә шинди башка! — демиш күчүү.— Олмалы бу чил бейгир таа кескин...

Етишер Пепелешка Бузлу-Байырын йанына — орада атлылар коштурурмушлар, бейгирләр бири бириндән таа үстүн кишнәрмишләр. Чожуклар деликаннылар бири бириндән таа гөзәл, кыврак хем гийимни харапниклериннән чизмә кончларыны дүүйәрмишләр. Пепелешканын батүлары да бу алайда кенди алаша бейгиржиклериннән, дими-чукман рубаларлан бир тарафта кайбелир гиби олурмушлар. Ачан Пепелешка чил бейгирдә гелмиш, хепси атлылар саде бир ондан гөз ал-

мазмышлар... Пепелешка да, жанабет, өзенгиләрлән дүртер бейгирин бошларыны, калдырэр ону герики аякларынын үстүнә да, доланып бир керә харманныя, хызланэр байыра йукары... не калмыш етишсин тепейә! Падишахын кызы да гөрдүйнән, ани бу чоҗук өлә йакын она чыкты, ийлип она бакмыш хем елҗезини дә узатмыш... Ама Бузлу-Байыр пек кайгынчмыш да бейгир дөнмүш гери...

Хепсинин сийиредиҗилерин аазлары ачык калмыш, шашып сорармышлар: «Ким олсун бу пеливан, онун олаҗэктыр йарым падишахлык хем падишахын кызы — Дүннә-Гөзели!..» Ама чилли бейгирдә чоҗук сесләмемиш аалемин аазларыны. Йапмыш бир кошу байырын долайанында да гитмиш атылы-атылы.

Пепелешканын да батүлары денемешләр Бузлу-Байыра хызланмаа, ама саде гүлүнтү олмушлар — таа йаклашыркан о забун бейгирҗикләр кайып дүшмүшләр, не калмыш саабилери дә сакатлансыннар. Дөнерләр гери евә күсүлү. Оннар гиби дә хепси, ким бу пазар гелмиш кысмет арамаа, дөнмүшләр гери гүҗеник — падишахын кызына кимсей етишмемиш.

— Обүр пазара да гелеҗез ми? — сормуш йолда күчүк батүсу бүүнә.

Бизә шансора белли, ани падишахын кызы дүшмейҗек, ама बारे гелип гөреҗез, ангысы олаҗэк о пеливан, ани енсейҗек.

— Тә о чилли бейгирдә ериф гелән пазара да гелирсә, биләсин, ани о олаҗэк падишаха гүвә! — демиш күчүү.

— Брак шуну, таа ий о йол булуп та гелмесин! Онун, нәндан са, бизә карези олмалы. Ики сыра олду гечәркән камчы ийериз. Беним аркамда пинек калды онун харапнидән, шин-

ди дэ хеп таа кор гиби йакэр ери! — аалашмыш бүүк батүсу.

Етишерләр евә. Пепелешка чыкэр күллүктән батүларына каршы гүлерәк:

— Аллеле генә лобут идиниз!

— Ким лобут иди, ба хайван кафалы!

— Гөрдүм, гөрдүм... О чожуу да гөрдүм чилли бейгирдейди, она падишахын кызы елини узатты...

— Брә,— демиш күчүк батүсу,— бу күллү маймундан бишей калмээр гөрүлмедик. Нередән сән гөрдүн ба, йолук тепели?

— Гөрдүм, да нәбажан, гөрдүм, гөрдүм...— йамулурмуш Пепелешка.

— Чабук сөлә нередән гөрдүн, ба бостан коркулуу, зерә шинди онаражам сени тә бу камчыйлан! демиш бүүк батүсу.

— Кочаннык үстүндән гөрдүм! — жувап етмиш Пепелешка.

— Хади йакалым кочанныы да бакалым гелән пазара нередән гөрөжек,— аннашмышлар батүлары.

Таа о гүнү йакэрлар кочанныы.

Генә гелер пазар. Батүлары таа жумааертесиндән артык хазырланмышлар гитмәә. Чыкэрлар токаттан, ама, баксалар, Пепелешка да ешеклән геләрмиш ардларындан. Генә илеркиси гиби лобутлан гүжүлә чевирмишләр ону гери. Пепелешка генә о бүүлү кылы саллээр, да гелер она бир кара бейгир чок таа гөзәл, чок таа үрүк.

— Ал, чорбажы,— демиш о, — саа кулаамдан рубалары — гийин, бас озенгийә да пин!

Пепелешка танымыш о бейгири, ани тутмушту дары тарласында, сувазламыш онун гөзлерини, гиймиш жат-ени ру-

балары, басып öзенгийä пинмиш да дартмыш пиринчли кан-
тырманын чылбырларыны... Бейгир учармыш-гидәрмиш!
Етишмиш батүларыны да генä бирәр харапник йармыш ар-
каларына!

Батүлары хептән гүженик етиштирмишләр сормаа:

— Бре, олан, нечин бизä үфкелийсин, нередä öнүнү геч-
тик? Солä, बारे ангы күйлүйсүн?

— Харапник күйлүйүм! — етиштирмиш жувап етсин Пе-
пелешка да учмуш-гитмиш илери... О гелдии гиби Бузлу-
Байырын бойуна, калабалыын аклы алынмыш: гозäl кара
бейгир, гозäl гиимни олан салт бирмиш бу калаба зенгин де-
ликанныларын арасында, ен сечи, ен кыврак. Курдурарак
атыны Пепелешка йаклашмыш байыра, да сора, ачан бир
керä хызланмыш, падишахын кызынын йанында дургун-
муш:

— Уурлар олсун, Дүннä-Гөзели! — демиш.— Гелдим сени
гелин алмаа!

— Саа оласын, деликанны! — жувап етмиш кыз.— Сән
таа гелмедин бени алмаа, гелдин бана дүнүрä. Буйур benim
нышан үзүүмү! Сана хелалдыр падишах гүвеси оласын, Дүн
нä-Гөзелинä денк бир ешсин!

Ашаада деликаннылар: ким хасетликтән бурулурмуш,
ким кысканчлыктан чатлармыш... Ама таа чойу шашып-се-
винәрмишләр, ани падишахын кызына чыкты болä кәмил бир
йавклу хем, ани тездä жўмнä инсан дүүндä конушажэк.

Инер Пепелешка байырдан, топарлайып бейгирини саву-
шэр-гидер. Батүлары лафедәрмишләр:

— Бән öлä дä билдим, ани бу ерифин олажэк кысмети! —
дәрмиш күчүү.

— Дору есап алмышын, бән дә өлә сандым — өлә дә чыкты! — демиш бүүк батүсу.

Бир афтадан сора падишахын атлылары гезәрмишләр күйдән-күйә сорарак кимә дүштү падишахын кызынын үзүү. Чыксын гөрүнсүн да дүүнә хазыр олсуннар.

Пепелешка гелер батүларына да сөлер, ани онда падишахын кызынын үзүү.

— Сус йалан сөләмә, ба ахмак!

— Валлаа, тә үзүк бендә!

— Нәндан сән ону алдын, ба сакат кафалы?!

— Олмасын о бир йаланжы?

— Валлаа, хич дийлим йаланжы!

Бүүк батүсу чекер Пепелешкайы бир тарафа да деер:

— Эй, ахмак, нәбажан о үзүү, вер ону бана, вережәм сана бир торба ашык...

— Е-е-ей, батүжук, савашма алдатмаа, вермейжәм!

Гөрер ани алдадамайжэк, йыкып Пепелешкайы, зорлан алэр үзүү да коп едер кошарак мейдана да баарэр падишахын атлыларына:

— Бендә, бендә, Дүннә-Гөзелин үзүү!

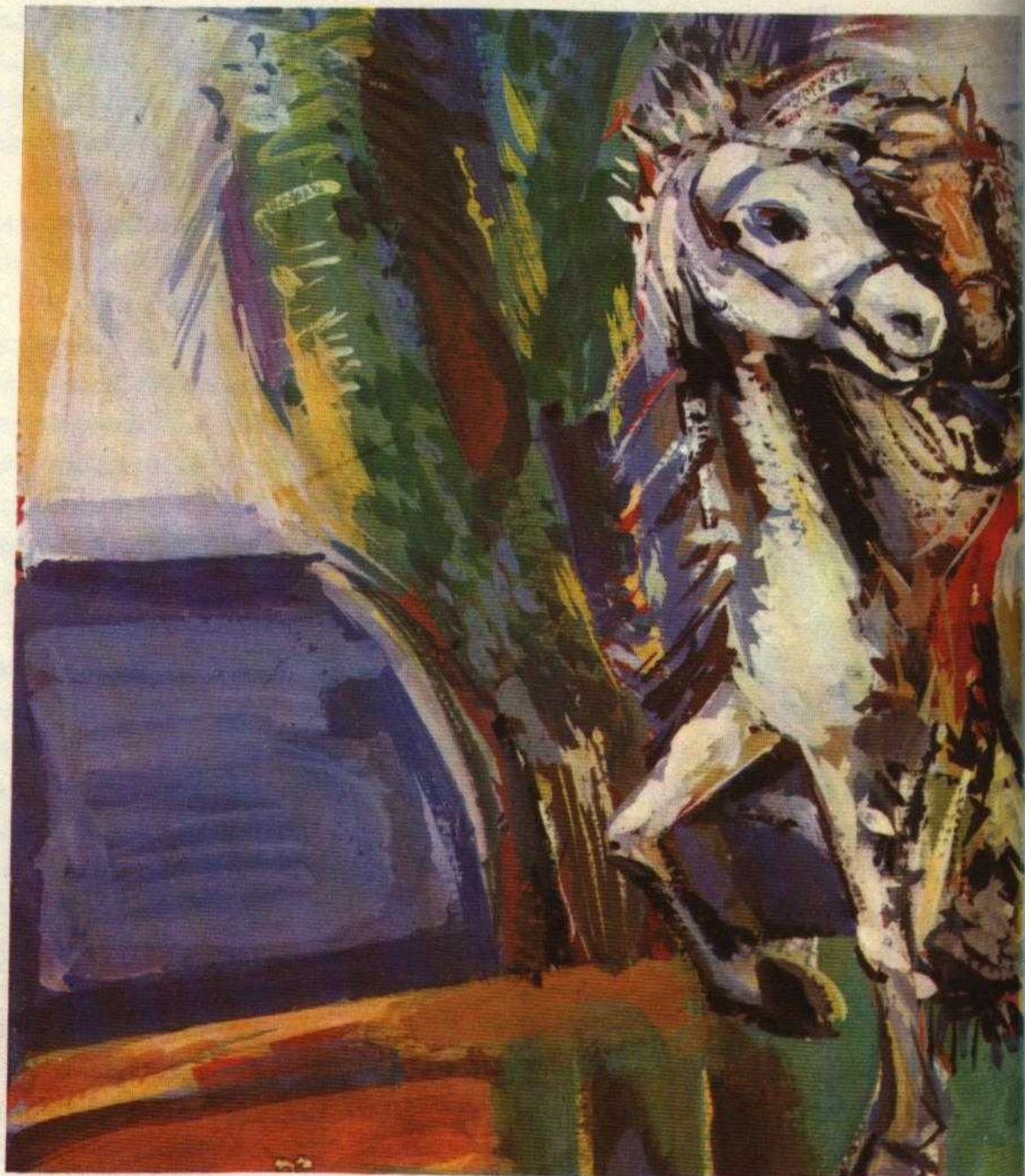
Ама Пепелешка да ардындан:

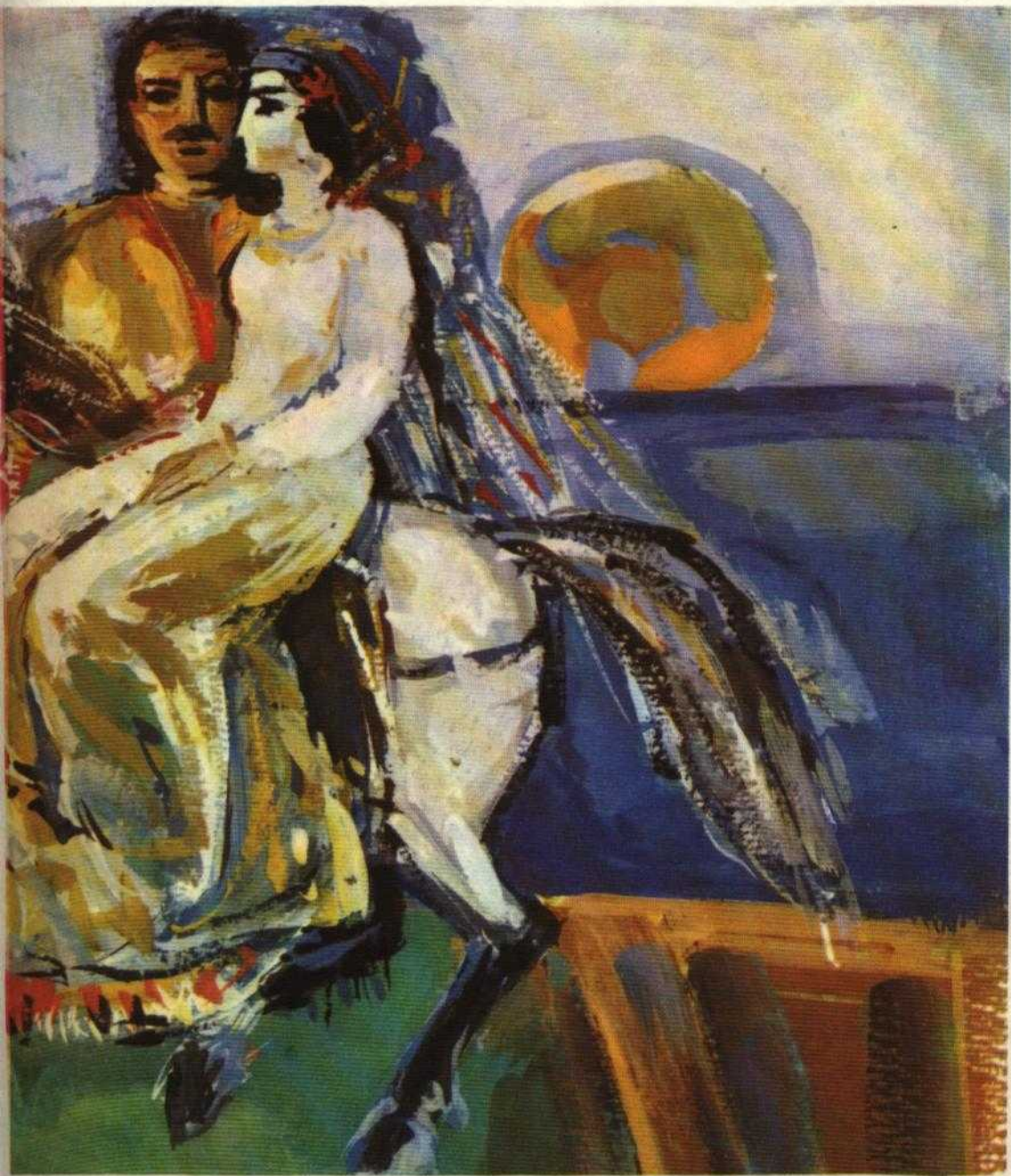
— Батү-ү-ү, вер үзүүмү, йапма өлә, ба-а-а, сөлейжәм бакайа, ба-а! Нечин каптын үзүүмү, ба-а?

— Савуш башымдан, ба лекә! Насыл үзүк сана ләзым, о беним!

— Дийл сенин о, беним, ба батү-ү! Шинди елимдән зорлан алдын! Вер үзүүмү, ба-а-а!

Дөнер гери батүсу да Пепелешкайа биркач йумурук, биркач тепмә урэр.

— Ишитмейим сызмайасын, зерә таа бир керә дөнәрсәм гери тепелерим сени хептән! — деер да бракэр ону аалайрак, кендиси дә качарак гидер илери мейдана. Гөстәрәрмиш үзүү падишахын адамнарына да артык пинежеймиш файтона гитмәә серайлара стевоноз олмаа, ама етиштирмиш геридән Пепелешка баарарак:

— Дурун, хайдамайын файтону! О бени дүүдү да алды үзүү! О benim, йапма өлә, вер үзүүмү, ба-а-а!

— Не истеер о сөндән? — сорэр атлынын бириси бүүк батүсуна.

— Хайдайын илери! — дәрмиш хырсыз батүсу. — Не бакэрсыныз? О ахмак, үстү-башы күл, вар мы нижә падишахын кызына еш олсун бу йок аслы?!

— Ама йа дурун бакалым беким бошуна ааламээр о чожук! — деер өбүр аскер.

— Бән,— аннадэр Пепелешка,— кара бейгирдә пиндим Бузлу-Байырын тепесинә, кендиси падишахын кызы өлчтү пармаама үзүү да верди бана.

— Сән нечин үзүү пармаана коймээрсин? — сормуш аскерләр батүсуна.

— Падишахын кызы демеди койайым! — жувап етмиш о.

— Дийл, баармыш Пепелешка, о гийдирди кендиси benim пармаама!

Өлчеерләр үзүү батүсунун пармаана — гелмеер.

— Дийл о пармаама, өлчүн буна!

Өлчеерләр хепсинә пармакларына, ама үзүк гелмәзмиш, хич йаклашмазмыш биринә дә пармакларына.

Ачан өлчерләр Пепелешканын орта пармаана — үзүк сансын ораданмыш.

Индирерләр солдатлар йаланжы гүвейи файтондан да бир диз чекерләр гөтүнә, ани тукурланмыш йол бойунда хендек ичинә...

Пепелешкайы да йыкайып паклээрлар, ени рубалара гийдирерләр да дору серайлара стевонозлаа гөтүрерләр. Гөрейдиниз, насыл гөзәл дурадды оннар гелин-гүвә: Дүннә-Гөзели хем Күл Пепелешкасы йаннашык! Чаннар чекерләр, музыкалар чалэрлар... Окадар бүүк алай хем шенник калкмышты, сансын жўмнә дүннә шенненәрди! Таа орада, клиседә, кендиси падишах ени гүвесинә йарым падишахлык адады...

Да чекедер бир дүүн, бир гөрүлмедик шенник-севинмелик, ани, вар бир лаф, падишах дүүнү, ангысы бир афта сүрүндү! Да бени дә дүүнә чаардылар үст көшейә, паалы мусафирләрлән йаннашык отурттулар...

*Түркү чалдым, ойнадым,
Севиндим хем шеннендим,
Идим, ичтим семирдим
Масалы да битирдим...*

КЕМЕНЧЕЖИ ХЕМ ШЕЙТАННАР

Бир гениш су бойундакы күйжездә йашармыш ирак долайлара да анылмыш бир кемеңчежи. Кемеңчә онун елиндә оқадар кәмил өтәрмиш, ани ен күсүлү адамы да шеннедип ойнадармыш.

Ишитмиш бу адам ичин бүтүн мемлекет. Нередә бир шенник, конушка олармыш, ону чаарармышлар, бу да махкуллуктан хем услу табиетиннән бирисинә инкәр етмәзмиш. Ишитмиш онун ичин шейтаннар да. Топал Шейтан, ани хепсинин шейтаннарын башыйды, чоктан арармыш бир уйгун чалгыжы кенди алайына, ки олсун ким севиндирсин, ойнатсын онун салгын шейтаннарыны.

Чаарэр шинди Топал хепсини шейтаннарыны, неқадар, варсалар оннар орада, да изин едер:

— Йапын не един, ама Кемеңчежи олсун биздә, бизә измет етсин. Шейтаннар йок не йапсыннар, кенди бүүклерини ләзым селесиннәр, зерә оннарда законнар — шейтан законуймушлар, ангысыны кабаатлы булармышлар — аркаларына енсер какармышлар хем таа башка түрлү сарп канны жезалар йапармышлар.

Колламыш шейтаннар, ачан бу адамы чаармышлар су ашыры бир кўйдә дүүнә кемеңчә чалсын... О авшам адам алмыш кемеңчесини, хем не она ләзыммыш да бир кайык ичинә отуруп айкырламыш суйу. Гечтийнән өбүр кенара, кайыыны суйун бойунда бир аажә бааламыш, кенди дә гитмиш дүүнә инсаннарын сырасыны башармаа. Чалмыш орада бир гүн бир дә гежә да икинжи гүнү авшамнейин рақыжыларлан гитмиш конушмаа... Саадычта рақыжыларын конушкасы узанмыш хайлижә. Кемеңчежи ишини башарып куртулмуш гежә йарысындан сора.

О алмыш кендини да, геч, не геч, доруламыш евә. Су кенарына етиштийнән, бакса, кайык йок!

— Бе, не олсун бу? — сормуш адам кенди кендинә да үфкели-үфкели су кенарында гезинәрмиш.

Ләзым буну да сөлейим. Шейтаннар дүшүнмүшләр таман бу авшам алдадып алсыннар кемеңчежийп да Топал Шейтана ону гетирсиннәр. Нечин ки, бундан таа уйгун вакыт йокмуш нижә шейтаннар да булсуннар: адам бунжа конушкадан кефлижеймиш, алайдан шаматадан кафасы дөнәрмиш, евә дә топарланмыш гечтән геч хем гежә да таман өлә каранлыкмыш, ани гөзүнү дүрт, бишейжик гөрүнмәзмиш. Не чок лаф, бу вакыт таман шейтаннарын вакыдыймыш...

Арээр адам кайыыны оражык, арээр буражык — йок !

Бе, не олсун бу? Ерэ ми гирди...— сөленирмиш адам,— оса шейтан мы отурду үстүнә?

Шейтаннар са хализдән йапмыштылар бурада ишини: кайыжаа масуз су ичинә далдырмышлар, өлә, ани кимсей буламасын. Чыкэрлар шинди оннар бу шашкыннык арасында адамын өнүнә да инсан сесиндә сорэрлар:

— Не арээрсын, ба дост?

— Кайыымы арээрым,— демиш кемеңчежи,— истеерим суйун өтейанына гечейим.

— Гел биз сени гечирелим,— теклиф етмиш шейтаннар йалпак,— ама бизә суйун ортасында бирәз кемеңчә чалажан мы?

— Хм, бу му зорунуз? — сормуш о.— Кемеңчә чалмайы бана верин, башка иш истәмейин. Чаларым сизә диил су ортасында, ама шейтанын делииндә дә...

— Хади озаман бизимнән,— демиш бир сес да бу, беллисиз ким олдуу кишиләр, колтукламышлар кемеңчежийи ики тарафтан. Шейтаннар гидәрмишләр аякча су үстүндә, адам да оннарлан бүлә. Шейтаннык йе! Бириси дә далмазмыш, гидәрмишләр су үстүндә нижә куруда. Адам шаш-беш олмуш бу ишә.

Суйун орта еринә гелдийнән, шейтаннар дурмуш, такылмышлар кемеңчежийә «Хади чал, насыл аннаштыйдык!»

Шейтанын бириси коймуш суйа бир күтмек да демиш:

— Отур те бунун үстүнә да башла чалмаа.

Адам чалармыш кемеңчә, шейтаннар да онун долайанында шапур-шупур хору ойнармышлар су үстүндә. Ама су дередә акармыш да хайдармыш буннары ойаны ашаа, Топал Шейтанын делиинә йаклаштырармыш. Ама о шейтан делии булунар-

мыш нередä сә. Денизин бойунда. Кеменчежи шапуртуйу ишидирмиш, ама зындан каранныкта шейтаннары хич сечә-мәзмиш. Саде о күтмәән үстүндә бир бийаз чини гөрүнәрмиш. Шейтаннарын да гөлгелери икидә-бирдә бу чинийә ийиләр-мишләр...

— Сиз не йапэрсыныз о чинидә? — дайанамамыш да сормуш бу адам бир коркулу шүпейлән.

— Не йапалым, — жувап етмиш бир сес, — чинидә йаалан гөзлермизи йалээрыз...

— Беким бән дә йалайым? — сормуш кеменчежи санарак, ани бу пек ләзымлыдыр ойунжулара, ама ишитмиш :

— Олмаз, сән йаламайасын, зерә көр олурсун! — хепси сесләр бирдән баармышлар.

Кеменчежийи бу жувап ишлемиш: «Нижә йаа олсун бу?!» Олмалы не сә истерләр бендән сакламаа. «Не олабилирсә! — есапламыш о. — Йалайжам бән дә!»

Йайы узадып-узадыркан дийдирмиш жилимжик пармааны о чинидә йаайа да, кимсей денәмедәән, корка-корка йаламыш азыжык саа гөзүнүн бир көшесини... Да не санэрсыныз? Йаладыгы гиби, о гөзүннән көр каранныкта гөрмүш шейтаннары айын-ачык, нижә гүндүз гөрерсин: оннар зифт гиби караймышлар, куйруклары узунмуш, кулакалары сиври хем дикмишләр, тырнакалары узунмуш, сакаллары да сийрек хем бозмуш...

Адам кыпытмыш, дуймуш артык нереси не! «Сарылдык шейтаннаа» — демиш аклынжа. Сора суйа гөзүнү атса, гөрер, ани оннары хайдармыш акынты ашаа, Аллах билсин нерейи, жендема... Нәпсын шинди адам да бир түрлү куртулсун бу дийл пак иштән?

Башлээр бу чаларкан-чаларкан чевирдип-чевирдип авайы шейтаннара бирәр көстек чалмаа — сүрчүп дүшәрмишләр, бурнулары урармуш суйа, ама генә калкып ойнармышлар. Сора башлээрлар шүпеленмәә хем не сә фисирдеширмишләр:

— Бу бизи гөрдү.

— Аллеле гөрдү, дүшүрдүп буултмаа савашәр!

— О йаламасын гөзлерни? — аннамыш шейтаннарын бириси.

Таман бу заман да сабаа хорозлары жынгыр-жынгыр өтерләр — шейтаннар да йок олэрларлар сансын ерә гирмиш, мерет калажэклары, нечин ки оннарын да вакыды вармыш; илк хороз өтүнжейә кадар... Калмыш завалы кемеңчежи су ортсында о күтмек үстүндә. Салетмиш булсун о чинийи — о да йокмуш. Делийди зерә шейтаннар браксыннар өлә бүүлү йаайы.

Еллериннән йаваш-йаваш күреклеийерәк, адам чыкмыш суйун кенарына да гелмиш евә. Аннатмыш карысына бу серемжейи да йатмыш динненмәә. Куйруклу бет кара шейтаннар ама онун дүшүнә гелмишләр.

Гечер-гечмеер биркач гүн бу кемеңчежи адам гидер ишинә — даадан одун гетирмәә. Ачан ислә бакәр о гөзүннән, ани йаламышты шейтаннарын чинисиндән, сечер ики шейтан. Оннар бир калын мешә аажы кесәрмишләр.

— Бе, нәбәрсыныз сиз бурада?

— Те аажы кесериз, брактык саде бир йаны тутсун азыжык, аякча дурсун кадар. Бурадан гечежек бир адам өкүзләрлән да йыкажэз онун үстүнә, ко геберсин...

— Бе, не истейжениз кабаатсыз адамдан? — сормуш йолжу.

— Бу бизим ишимиз. Топал Шейтанын үфкеси вар о адама! — жувап етмиш өбүрү.

— А-ха,— аклы кесмиш кемеңчежинин,— бән гечежәм бурадан евә дору өкүзләрлән, бана вар о Топалын үфкеси.

— Нижә вар ниединиз ону өлдүрмәә йа? — сормуш.

Шейтан таа бир керә аннатмыш да үфкеленмиш:

— Етежек олду сорэсын!

— Аннайамадым нередән гечежек о?

Шейтаннар чыкмышлар йол үстүнә да качынырмышлар хем чаарармышлар ону да гелсин йола :

— Тә нередән, тә нередән! Гел бурайы, гел коркма!

Адам да дийлмиш о ахмаклардан, гитмемиш йола, ама таман ачан шейтаннар кесик аажын ууруна разгелмишләр, «хабрә» етмиш мешейи оннарын үстүнә. Шейтаннар бастырылмышлар да икиси дә бирәр күрек кадар дил чыкармышлар... Йалварармышлар адама колверсин оннары.

— Колвережәм,— демиш адам, ама гетириниз бана Топал шейтаны хем дә о чинийи йаалан!

— Гетирежез, гетережез! — баарармышлар шейтаннар,— саде колвер бизи.

— Бән,— демиш кемеңчежи,— бурада беклейжәм, хади гидин! Ама санмайасыңыз, ани алдадажэңыз, бән сизи херердә гөрерим!

Беклемиш адам, беклемиш, ама шейтаннар — йок! Хелә кими инанасын! Оннар бакармышлар куртулсуннар...

Кошэр кемеңчежи өкүзлерини да гелер евә. Аклынжа дәрмиш: «Сиз хеп бир керә илишежениз беним йаалы гөзүмә...» Өлә дә олмуш. Кемеңчежи гитмиш беш-он гүндән сора панайыра. Инсан арасында, калабалыкта хеп о ики шейтан

кач-кач качынармышлар, ама оннары кимсей гөрмәзмиш. Бири шейтаннарын дүртәрмиш инсаннары чалсыннар бири бириндән, өбүр шейтан да дүртәрмиш тутсуннар капыжылары. Ани вар бир лаф, йапармышлар кенди шейтаннык феноалыкларыны. Дайанамамыш кемеңчежи да, шейтаннар бир түкәнә гирдийнән, хызландырмыш капуйу да капамыш оннары орада.

— Е шинди, бән демедим ми,— сорармыш адам,— ани гележек сизин ериниз да енидән тутулажэныз? Да башлээр бу адам оннары камчыламаа.

— Брак, аман! — баарармыш шейтаннар.— Брак! Йапажэз не дейжән.

— Гетирин бана бурайы Топал Шейтаны.

— Колвер, гетирежез! — баарырмыш шейтаннар.

— Олду бир сыра алдаттыныз, бу йол олмайжэк. Бириниз гидип гетирежек Топалы хем бакын унутмайын те о йаа чинисини дә алмаа, ама өбүрү бурада калажэк. Еер генә алдадырсан, бурада каланыны асэрыз панайыр ериндә.

Гитмиш шейтан Топала да аннатмыш, ани те бөлә-бөлә кемеңчежинин елинә дүштүләр...

— Дур,— демиш Топал Шейтан,— гидип бакайым бән насыл кемеңчежи о шейтаннарлан алынэр баш кошмаа?

Ама насыл да сөледик, Кемеңчежи дә диилмиш о верилежеклериндән, дуймуш, не истеер йапмаа Топал Шейтан. О алмыш чатыйы да йапмыш бир илмек, чыкмыш да панайыр кенарында бекләрмиш гелсин Топал. Таа гөрдүжкәәнән ону, хич бир лафсыз атмыш илмәә да тутмуш душманы белиндән, сыкмыш...

— А-ха гечтин ми елә! Сени гиди дүннә феноалыны ха-а!

— Ама нижә сән санки гөрдүн бени? — байылып сорармыш пек йалпак Топал.

— Те бу йалы гөзүмнән! — демиш адам. Бендән шансора куртулмайжэныз, йалы гөзум вар! Ама шейтан, шейтан мы сана, давранмыш бир түрлү да чыкармыш адамын о гөзүнү! Кеменчежи ажыдан таа пек сыкмыш о илмәә, басмыш шейтанын шкембесинә де артык бууйармыш ону...

— Сыкма бей,— баарармыш Топал,— буналэрым!

— Бунал! — демиш адам. Ама истәрсән буналтмайым хептән, бүүлү йаа чинисини вер елимә.

Йок нәпсын шейтан, жан татлы, вермиш адамын елинә чинийи. Да о йалайывермиш кендинин сол гөзүнү, бүүлү йаадан сансын енидән ачылмыш гөзлернин шафкы да гөрмүш онүндә илмекли шейтаны.

— Те шинди,— демиш кеменчежи,— олур аннашалым: феналык йапәрсын, гөзүмү чыкарәрсин!..

Асмыш шейтаны панайыр ериндә жүмнә халкын гөзү онүндә. Ама о бүүлү чинидән йаалан йаламыш хепсинин инсаннарын гөзлерини, өлә, ани гөрсүннәр шейтаннары феналык йапаркан...

ДЕЛИЖӘ

Ш

инди чүнкү бир вакытта вармыш, бир вакытта йокмуш, үч кардаш вармыш. Икиси акыллы-мышлар бириси дә делижеймиш.

Кардашларын анасы таа кендисинин саалыында пайлаштырмыш аулу үч пайа. Делиженин пайы дүшмүш ен кенара. Батүлары ишләрмишләр пайларыны, ама Делижә хеп күллүктә ешинәрмиш. Онун аулу калармыш келемә да орада беләдан ешил от бүүйәрмиш. Гелер сыра, насыл бу йашамакта олэр, анасынын битер гүннери да саалык бракэр. Калмыш бир үч йыллык дана да кардашларын арасында онун бетеринә чекетмиш бүүк кавга. Бүүк батүлары дәрмиш:

— Маму бана бракты данайы!

Ортанжасы дәрмиш:

— Йок, маму сымарлады дана беним олсун.

Делижә да дәрмиш:

— Йок, бән ен күчүү — бана калды!

Чекишерләр оннар өлә биркач гүн да ачан гөрерләр, ани аннашмак йок дүшерләр кайыллаа, чыкарсыннар данайы кыра да орадан колверсиннәр гелсин евә. Кимин аулуна гирежек — онун олажэк!

Өлә дә йапмышлар.

Дана гелер, гелер да уз Делиженин аулуна гирер, нечин ки орада вармыш чок ешиллик отламаа.

— Бақ сән Делижедә кысмети! — тўхланырмышлар батўлары. Ама йок нәпсыннар — өлеймиш аннашмак.

Ертеси гүнү Делижә чатылээр данайы да топарлээр, нәныса гидәрмиш. Батўлары сорэрлар:

— Сән нерейи гөтүрерсин о данайы ба Делижә?

— Сатмаа, нерейи, биркач гүмүш ләзым олажэк тә мамунун кыркы гелер... Сатажам да булунсун хазыр парамыз!

— Бей нәбәрсын сән, дур олмаз, сатма! — дәрмиш батўлары.— Анадан-бобадан бир мал калды, ону да сатарсан, аалемдән айып, үчүмүздә дә бишей йок ауллармызда!

— Йок, сатажам, о беним ишим! Мал беним, не истеерим, ону йапэрым!

Ба олур, ба олмаз... Делижейә не аннадажан, гөтүрүрмүш сатмаа.

— Шинди, йок-паасына вережек! — демиш бүүк батўсу.

— Эй, Делижә,— баармыш өбүр батўсу ардындан,— сакын, баре ужуз колвермә!

— Коркмайын, не бән делийимми, йок паасына верейим гөзелим малы!? — жуван етмиш Делижә да гитмиш... Да те өлә, Делижә гидәрмиш данайлан едеендә, ама кендиси дә билмәзмиш, нерейи гидер. Йолда чыкәр бир бүүк боран. Башлээр йаамур да дамнаштырмаа. Делижә дурукланәр бир аажын куйтусунда. Баалээр данайы аажә да бекләрмиш йаамур динсин... Лүзгәр хызланармыш, аач салланармыш көкүндә дә не-сә, фасыл-фасыл гыжырдармыш:

— Гы-ы-ы-рц!, гы-ы-ы-рц!

Делижә, буну ишиттийнән, башлээр аачлан лафетмәә:

— Нашей, нашей? — сорармыш аажә.— Сән данайы мы истеерсин сатын алмаа? — Аач хеп йапармыш:

— Гы-ы-ы-ы-ырц!

— Кырк-мырк, бән билмәм! Вер елли алтын да ал данайы! — Ама аач лүзгердән:

— Гы-ы-ы-ы-ы-ырц, гырц, гы-ы-ы-ы-ы-ырц!

Делижә үфкеленмиш:

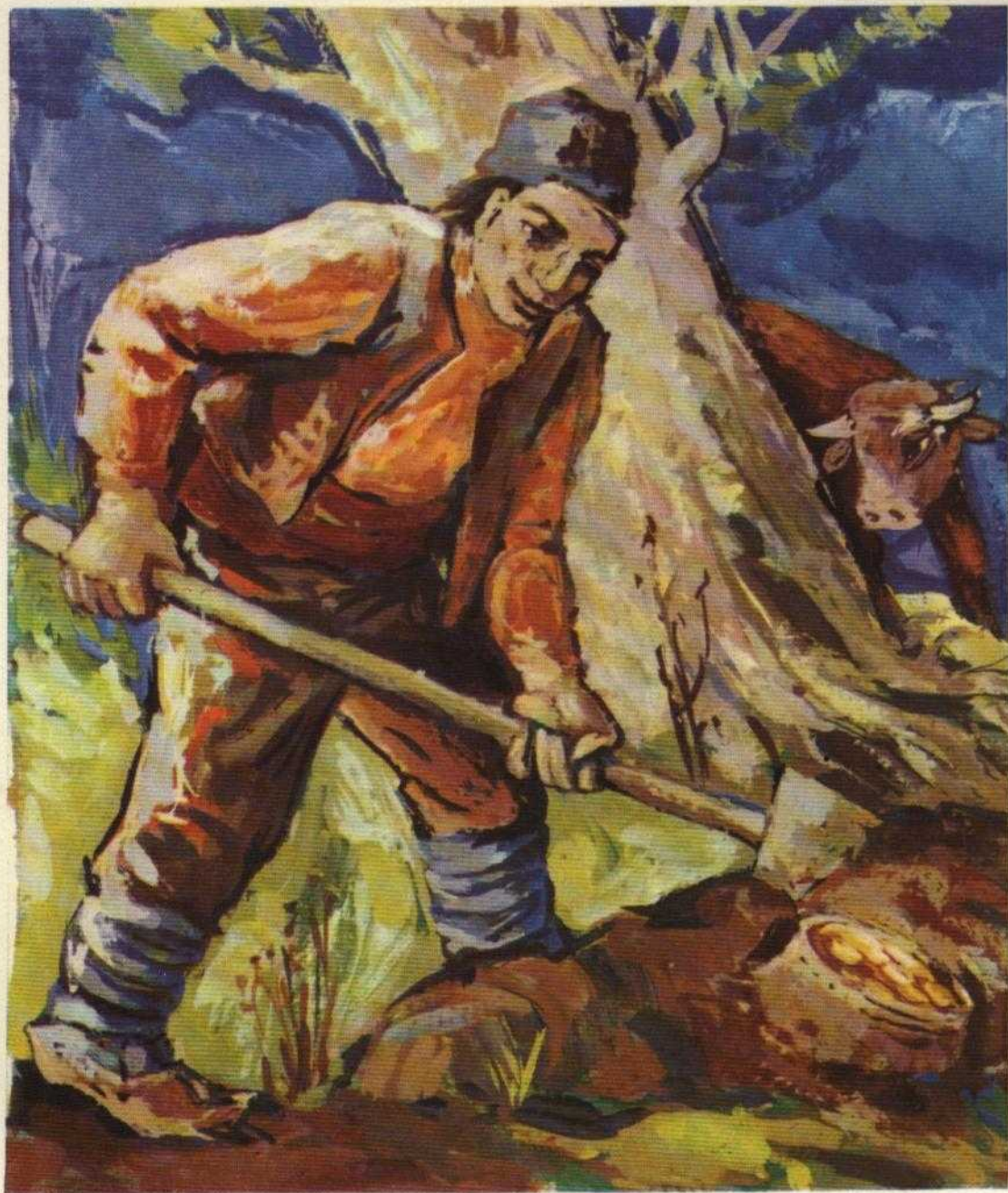
— Гөзелим туйан данайы вер она кырка! Кырк! кырк! Бән деерим елли — о хеп кырк! Шинди бән сана гөстережәм, насыл йок паасына бир дана алмаа!

Гидип аләр бир нажак бир дә хырлец да башлээр аажы көклемәә. Казәр бир табан, ики табан... үчүнжүдә чыкәр бир чөлмек алтын!

— Елли истемәздин вермәә,— дәрмиш Делижә,— тә шинди бир чөлмек вердин! Саа ол, бракэрым, көкләмейжәм!

Чөзүп колверер данайы гитсин, нәны истәрсә, кенди дә алып чөлмәә — ху, кошарак евә! Йолда сөленирмиш: «Ужужу вережеймишим. Дийлим бән о ахмаклардан...»

Гелдийнән евә батүлары сорармышлар:

— Нәндан алдын о алтыннары, ба Делижә?

— Данайы саттым!

— Е не бир чөлмек алтына мы?

— Бир чөлмек алтына зер, ачан таа аз вермедиләр!

— Делижә, ама кысметли! — генә гыпта етмиш батүлары. — Ама хеп биз алдадып алажэз ондан бу чөлмәә, — есапламыш батүлары. Делижә сә гежә-гүндүз хеп чөлмек елиндә гезәрмиш. Күллүктә алтыннары девирип гөмәрмиш, сора топлайып силәрмиш генә чөлмәә долдурармыш... Ону гөрән дәрмиш — «Бу пак дели!»

Бир авшам бу кардашларын бир комшусу бакармыш пенчередән, да гөрер күллүктә Делижейи, санмыш ани о сийрек фикирли атешлән ойнээр:

— Хей, ахмак, сән етежек ештин о күллүү, зерә шинди йангын йапажан да сенин бетеринә күй йанажэк!

Делижә генә алтыннары йайып топлармыш...

— Бән сана демедим ми баари гежә жендем ол о күллүктән кендин да йанажан, бизи да йакажан, ба шаш! — баармыш комшу да чыкмыш она бир сопайлан, ама етиштирәмемиш, Делижә чөлмек елиндә качмыш гүлерәк.

Таа сора Делижә ләзымлы булмуш, единсин кендисинә бир ешек! (Делижә ешексиз йарашыр мы?) Онуннан артык йашамасы таа долу олмуш. Авшам-сабаа пинип гезинәрмиш, ондан сора ойнармыш ешеклән... Күллүү бир чала бракмыш.

Гелмиш сыра анасынын кыркыны йапмаа. Батүлары чаармышлар ону да аннашмаа.

Бүүк батүсу демиш:

— Маму, бизә үчүмүзә дә бир. Хади койалым ел елдән да йапалым мамунун кыркыны, насы дүшер, утанмайлым

аалемдән. Лазым алалым бир софра, чанак, кашык хем таа неләр лазым да верелим, нижә сырасы, ани өбүр дүннедә мамунун онүндә булунсуннар.

— Бән гидежәм панайыра софра, чанак алмаа! — чыкывермиш орадан Делижә.— Бендә вар алтын хем вар кошажаам да — ешек, котигам да вар! Долдуражам бир котига чанак-чөлмек!

— Гит сән! — кайыл олэр батүлары,— ама дийл лазым бир котига, ал отуз-кырк чанак, бир софра, кашык, тузлук да гел. Биз дә хазырлайжэз софрайа ийинтилери.

Ертеси гүнү Делижә кошэр ешәә котигасына да даш-чүш гидер панайыра. Долдурэр котигайы чанаклан үстүнә дә койэр бир софра да топарланэр евә. Ама йолда Делижә кушкуланып сесиргенер — котигада чанаклар тынгырдармышлар:

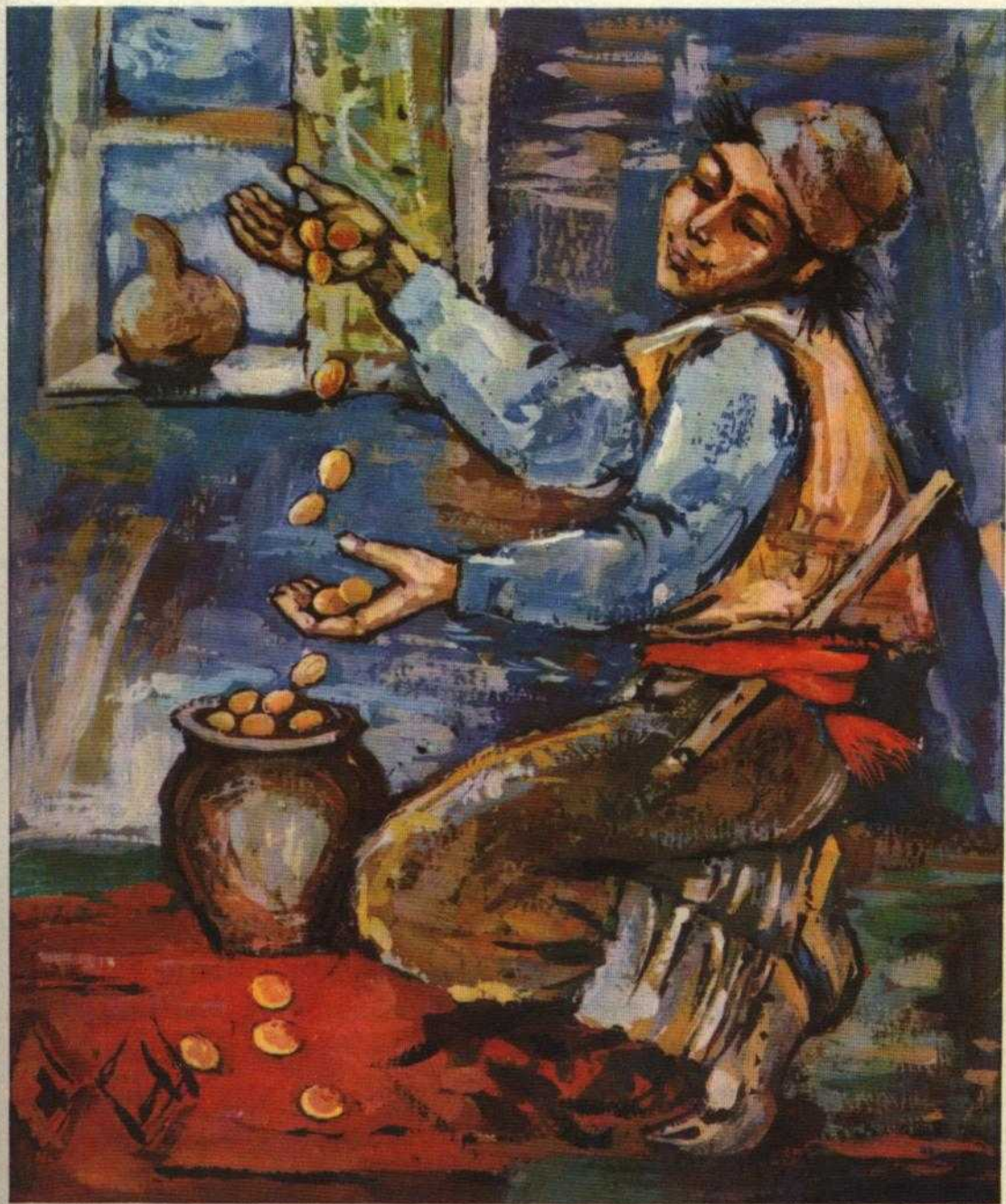
— Тыкыр-тыкыр-тыкыр! Тыкыр-тыкыр-тыкыр!

— Нашей, нашей, нашей? — шүпели сорармыш Делижә.— Йа сиз бракын баарышмайын, зерә шиндижик усландыражам!

Йылма ашаа дору котигадан софра каймыш да дүшмүш. Делижә инер талигасындан ама алмазмыш софрайы койсун еринә, лафедирмиш онуннан:

— Сән не, быктын талигада мы? Истеерсин йайан мы гелмәә? Ачан истеерсин сенин ишин! Гел йайан, аяажыкларын вар! — демиш о да бракмыш йарым йолда эпиз-ени софрайы. Кенди пинмиш талигайа да камчыламыш ешәә. Ама чанаклар талигада:

— Тынгар-тынгар-тынгар тынгырдармышлар. Делижә кыздыкча таа пек кызармыш, дөнүп баарармыш оннара:

— Сусун, дедим сизә аннамазлар! Етежек олду баарыштыныз!

Ама тынгырты йылма ашаа дору таа да пек хызланармыш.

— А-ха,— демиш Делижә,— сиз benim инадыма баарышэрсыныз! Шинди баарышажэныз ердә!

Инер ерә да хепсини чанаклары бирәр-бирәр урэр текерләә.

— На сана, да баарыш! На сана! На сана, на, на, на! — Йол үстүнү саде чанак парчасыннан долдурмуш да чекилмиш, гелмиш евә бош еллән.

— Нәнда софра? — сормуш бүүк батүсу.

— Гелер геридән.

— Насыл софра кендиси гележеймиш, не о дири жан мы, нашей?

— Кенди истеди! Атлады котигадан, дурэр йол үстүндә. Бән дә деерим: истеерсин, вар аяакларын, гел!

— Тфу! — деер батүсу,— кешки дә йолламайайдык биз бу Делижейи. Йарын мамунун кыркына инсан топланажэк, не вережез оннара?

— Йарынадан о гележек! — демиш Делижә.

— Е чанаклар нәнда? — сормушлар.

— Чанакларлан иш бет! — жувап етмиш Делижә.— Йапажэз кыркыны чанаксыз, бән кырдым оннары.

— Нечин, ба ахмак, бобадан-дедедән бир адет калмыш, ону да мы басалым? — сормуш күчүк батүсу үфкели.— Нечин кырдын чанаклары?

— Нечин? Чанак мы оннар? Хепси зулум, гириштиләр йолда баарышмаа, нижә гааргалар! Бән деерим сусун, оннар

генä! Бән йалварэрым ийликлән тангырдамасыннар, ама оннар хеп беним йынадыма: тангыр-тан-гыр, тангыр-тангыр!! Дайанамадым да хепсини текерләä бирәр-бирәр урдум! Үрен-синнәр инатлык йапмаа!!

— Брак, бу дөлийлән йок не аннашмаа! — деер бүүк батүсу. Йоллээр өбүрүнү панайыра алсын не ләзым да мамусунун кыркыны йапэрлар бир гүн сора...

*Сөледим сизä буну,
Буйдур масалын сону
Делижä дә Делижä
Масаллара ийленжä,
Аклы ачан гележжек,
Масалдан о гидежжек...*

ДӘДУНУН ЕВИ ХЕМ БАБУНУН ЕВИ

Вармыш бир вакытларда бир дәдуйлан бир бабу. Дәду пек инатмыш, бабуylan айыры йашармыш. Бабунун еви мержимектәнмиш, дәдунун да тузданмыш.

Бир керә бабу коймуш кайнатмаа бир чүвен мержимек да гитмиш дәдуйа комшулаа:

— Дәду, биразчык өдүнч туз версәнә!

Савуш башымдан, бабу, вермейжәм,— бишейсиз үфкеленмиш дәду.

— Болай,— демиш бабу,— йаасын бир бүүк йаамур да еритсин сенин евини да каласын сән, инат дәду, дышарда!

Бабу лафыны кесәр-кесмәз, башламыш бир чывгын, бир

кыйе мет!.. Үч гүн, үч гежә динмемиш чобан йаамуру. Дәдунун түздан еви еримиш битмиш, бабунун са мержимектән ешермиш. Ама дышарда йаамур хеп таа йаайармыш. Дәду үшүмүш да дишлерини такырдадарак сууктан, гелмиш бабунун пенчересинә да йалварымыш:

— Бабу, садә хайада колвер, бир көшежиктә дурайым, йашым пек үшүдүм, хич унутмам сенин ийилини, бракма өлейим...

— Ачан бән бираз туз истедим, вердин ми? — сормуш бабу.— Те шинди, картламан, сән дә дышарда дон!

Дәду бир-ики керә йуткунмуш да сора генә йалвармаа чекетмиш:

— Бабу, йапма өлә, олду не олду, унут ески ажылары, баре хайадын бир көшежиинә колвер. Беним ихтиәр жанымы ажы...

Бабу са бир ислә, жана йакын карыймыш, дөнмүш да ажымыш дәдуу. Усулуннан чекмиш резейи да колвермиш ону хайада.

— Саде те о көшежиктә дурасын! Ишиттин ми?

— Саа оласын, бабу, саа оласын, ислә, ани буражаа колвердин, буна шүкүр! — демиш гөз бойажы дәду.

Кендиси бабу ичеринә гирмиш, ардына да капуйу ислә капайып, собасына дайанмыш. Хайатта са лүзгержик есәрмиш. Дәду йаш хич йысынамазмыш. Башламыш бабууа генә йалвармаа:

— Бабу, сана йалныз сыклет гелмеер ми? Бабу, сән уйудун му, не сусәрсын?.. Бабу, ичери бени колверсәнә, сүпүргә ардында дуражам.

— Сән, дәду, калын суратлы олма! — үфкели сес вермиш

бабу,— бозма раатымы, зерä чыкып орадан да урадажам.

Ама хеле кимä сән аннадажан! Дäду сусмазмыш, хеп ардырмыш бабунун öлä да йоргун башыны... Йок нäпсын бабу, куртулсун зивиртидän дейни, колверер дäдуу ичери, ама сымарлээр:

— Тä сүпүргä, онун ардындан чыкмайасын!

— Саа ол, бабу, саа ол, ани буражаа колвердин, сүпүргежиин ардындан хич чыкмайжам, башымы да гөстермейжам!

Ама хализдän, дäду башка фикир кулланырмыш — окаржык бакармыш-айааны ичери атсын...

Авшаммыш. Бабу чекинер күмбетин үстүнä йатмаа. Дäду орадан генä чекедер:

— Бабу-у-у-у, күмбетин бойжазында кимсей йок, ержаз бош, браксана оражыкта йысынайым!

— Дäду, еринä канаат ол, зерä ону да кайбедежан,— дәрмиш бабу. Ама дäду сансын хич ишитмäзмиш. Курт гиби икидä-бирдä бабунун жаныны төрпүләрмиш:

— Бабу, күмбет бойжазына гечейим ми? Бабу, хади йапма öлä, колвер гечейим! Гечейим ми? Гечерим...

Не вармыш, не йапсын бабужук, демиш гечсин, да बारे жеременин зивиртисиндän куртулсун...

Дäду күмбет бойунда йысынмыш, рубаларыны курутмуш, сора геженин вакыдында, хич бабууа сормадаан, гирмиш көшейä да күмбетин көшесини капламыш. Таа сабаайадан орада йаннарыны йысытмыш.

Сабайлан бабу салетмиш күмбет үстүндän инмää, ама хич йокмуш нерейä бассын, не калмыш дäдуу чийнесин:

— Ах куртлар ийейди сенин башыны, сән калын суратлы, не арэсын бурада? Кимä сордун да көшейä гечтин?

— Кимә сорайым, сән уйуйардын? — жувап етмиш дәду, — дедим бән дә көшедә сыжажыкта динненейим, не саде сән ми истеерсин раатта уйумаа, не сенин жан, беним дә патлажан мы?

Бабу шинди артык гөрмүш, ани хич дийлмиш ләзым дәдуу хайада да колверсин, ама артык гечмиш, йокмуш не йапмаа.

— Чекин, утанмаз дәду, бир тарафа да күмбет үстүндән инейим.

— Чекинмейжәм! — инадына йапармыш дәду.

— Чекин үстүнә басажам!

— Чекинмейжәм!

— Савуш орадан!

— Савушмайжәм!

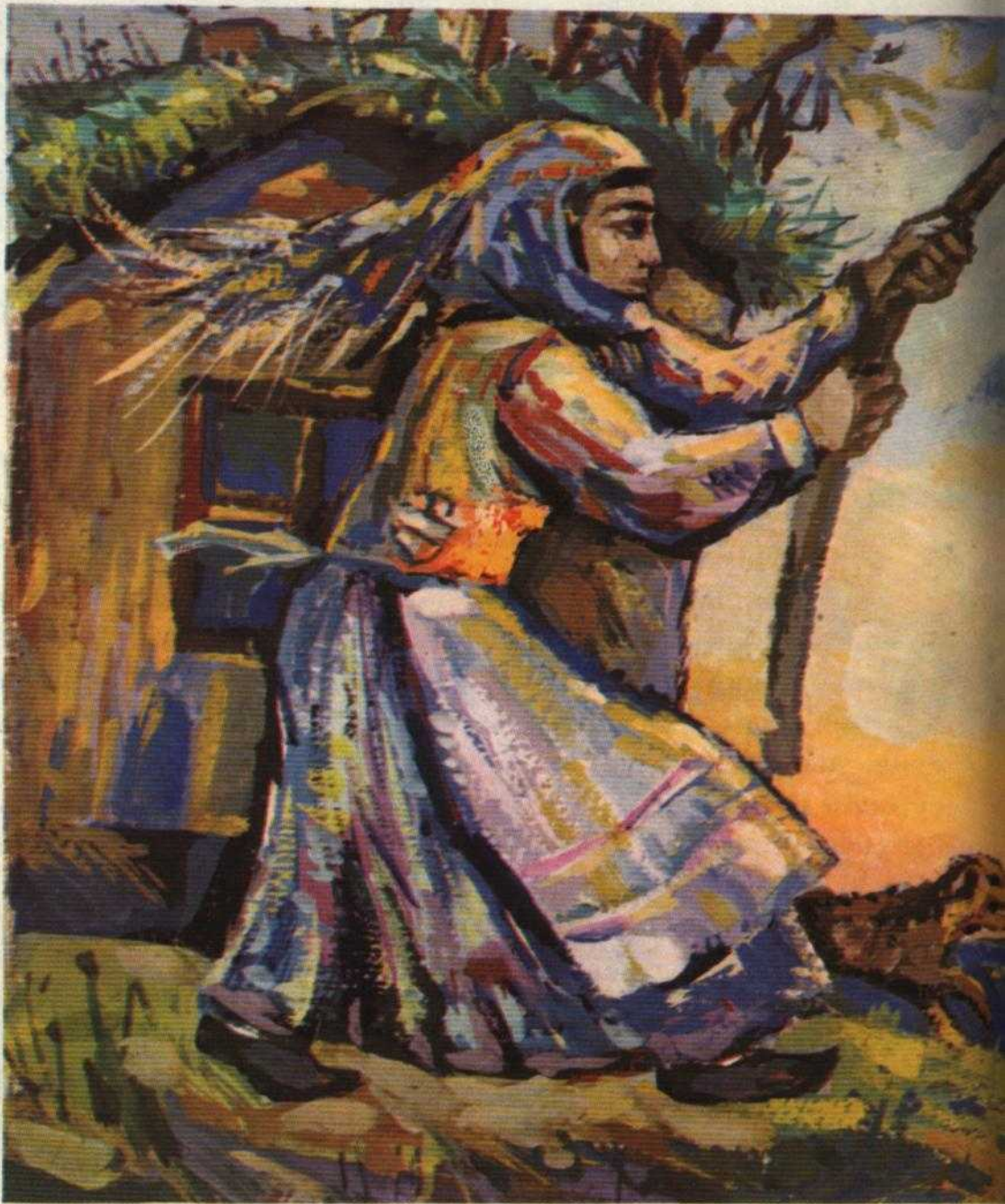
Бабу башламыш ааламаа да саде озаман дәду азыжык ер йапмыш бабунун бажаана кадар инсин күмбетин үстүндән дейни... Инди гиби, бабу чекедер кенди ичер изметинә. Хепсини ишлерини башардыйнан, алэр бакырлары да гидер суйа. Ама дәду тезижик онун ардына капамыш капуйу да сүрмүш резейи, сора пинмиш күмбетин үстүнә да капламыш бабунун ерини. Бабу гелер судан, индирер бакырларыны омузундан, ойаны-буйаны-капу резели! Сеседәрмиш дәдууа:

— Дәду, сән нечин сүрмеледин капуйу? Чабук ач, гирейим ичери! Дәду сансын хич ишитмәзмиш.

Бабу генә:

— Дәду, капуй ач!

— Ачмайжам, дышарда дур! Бени нижә дышарда суукта тутардын. Шинди дә сән дур! — жувап едәрмиш күмбет үстүндән дәду.

- Даду, капуйу ач! Ев беним!
- Сенинсейди, не?
- Капуйу ач!
- Ачмайжам!

Инат хем фена, пек калын суратлы дәдуйа бабужук хич йокмуш не йапсын. Отурмуш пенчерә бойунда да аалармыш. О бөлә аалайып дураркан, бир куванжык пейдаланмыш, конмуш бабунун йанына да сормуш:

— Бабу, не аалээрсын?

— Не ааламайым, дәду евимә гирди да ичйанындан капуйу сүрмеледи. Бени ичери колвермеер...

— Ааалама, бабужук, бән ону шинди ичердән урадажам,— демиш куванжык да пенчеренин аралыындан ичери гирмиш, дору да дәдунун койнусуна сокулмуш, дәдуйу аалы иинесиннән сапламаа башламыш. Дәду дүшерәк инмиш күмбет үстүндән ерә, ердән качмыш хайада... Хайаттан да шашкын дәду — ху дышары! Куванжык са хеп саплармыш, далармыш... Ачан бабу гөрмүш ешиктә гөздән чыкык дәдуйу, хайланмыш да биркач суваажы онун карт омузларына дөшемиш да өлә куртулмуш беладан.

АЙЫ-КУЛАКЛЫ

Бир вакытта вармыш, бир вакытта йокмуш, еер олмай-аймыш, сөленмейжеймиш. Вармыш, бир Аач-Кыран, йашармыш о улу даайын ичиндә, авланырмыш хем ийленирмиш икидә-бирдә аачлары кырмаклан. Она дийл ани бу иш зор етсин, ама нижә бир ойунжак гелирмиш.

Гүнүн бири хеп о йолжа, ангысындан Аач-кыран евә гитмиш, гечер бир башка даа йашайыжысы — Айы-Кулак. Бирдә, таа ислә бакса: йол бойунда аякча аач сат-пат калмыш. Таа чойу аачлар орталарындан йа да көктән кырыкмышлар, ердә дөшелиймишләр.

Дүшүнүрмүш Айы-Кулак:

— Ким олсун бу?

Насыл йапсын да гөрсүн о бу ерифи. Есаплээр ону бек-лесин бурада авшамадан, деер:

— О хеп бурадан, лэзым гечсин...

Вақыт са таман үүлен девирилмää йакынмыш. Чекинер Айы-Кулак йолун бир тарафына топузуну да елиндән ерә койэр, йан гелмиш чимен үстүндә да уйукламыш. Бирдә, копмасын мы бир чатырты улу даайын ичиндә! Калкэр Айы-Кулак бу сесә. Бакса Аач-Кыран гелирмиш аачлары чатыр-чатыр кыраарак...

Чыкэр онүнә Айы-Кулак да сорэр:

— Кимсин сән? Нечин бу анадан-бобадан калма даайы йас-пис едерсин?

— Беним адым Аач-Кыран дейни,— демиш,— хем те өлә бираз куведими аржээрым, кемиклерим уйуващмасыннар дейини.

— Хм, куведин ми чок? Гел денеylim, ангымызда таа чок кувет, да беким дост олуруз. Те беним топузум: ангымыз ону таа йукары атажэк, о үстелейжек!

— Хади бакалым! — кайыл олмуш Аач-Кыран да ачан каврамыш о кырк путлук топузу, учуртмуш ону таа гөк үзүнә...

Беклеерләр топузу дүшсүн — йок дүшмеер! Таа авшам үстү дүшмүш да бир аршын ерә батмыш.

— Дур,— деер Айы-Кулак шинди дә бән атайым. Ачан о да дирешип та басетмиш топузу, ертеси гүнү ерә дүшмүш хем дә ики аршын ерә батмыш. Гөрдүйнән буну, Аач-Кыран еваллаа гелер да олэрлар Айы-Кулаклан кафадар. Сора алэр оннар кендилерини да гидәрмишләр улу даажасына. Бирдә,

денеерләр, ани гүрген аачлары дөрдәр-бешәр кыврашык дурурмушлар.

— Те,— демиш Айы-Кулак ени достуна,— таа бириси сенин гиби.— Не истемиш пезевенк бу гөзелим аачлардан? Олур му бобадан-деделердән калма даайы бөлә көрлемәә?

— Бу олмалы,— жувап едер Аач-Кыран,— куведини истеер гөстөрмәә, дийл ани даалара карези олсун, санэрым чыкажэк бир ислә адам.

— Хади озаман беклейлим ону,— кайыл олмуш Айы-Кулак,— о хеп бир керә бурадан ләзым гечсин.

Беклеерләр бир гүн, беклеерләр ики — йок! Бирдә, үчүнжү гүнү сабайлан пейдаланэр бир гениш аркалы, бир балабан, хакына да пеливан адам. О хеп кенди ишини йапармыш: гүрген аачларыны топлайып-топлайы бирери кыврадырмыш насыл иплии кыврадырсын.

— Не окадар хызланмышын? — сорэр она Айы-Кулак таман ачан Гүрген-Кыврадан дөрт-беш аач бирери топлайып өлә сыкы оннары кывратмыш, ани шыпыр-шыпыр су дамнармыш.— Нечин гөзелим даайы көрлеерсин?

— Не йапайым? — жувап етмиш Гүрген-Кыврадан.— Те өлә кимәр керә хайлаклыкта ойнамаа жаным чекер...

— Ислә ойун бу! — шашмыш Аач-Кыран да теклиф етмиш бу фасыл адама:

— Олмамысын бизә кафадар?

— Хм,— демиш о,— илкин ләзым куветлеримизи өлчелим да она гөрә бакажэз, вар мы киминнән кафадар олмаа.

— Хади өлчелим! — кайыл олмуш Айы-Кулак да гөстөр-

миш Гүрген-Кыврадана топузуну.— Те буну ангымыз таа йукары атажэк, о үстелейжек.

Илкин атмыш топузу Аач-Кыран да беклемишләр таа авшамадан, дүшсүн. Дүшмүш, бир аршын да ерә батмыш. Сора атмыш Айы-Кулак — топуз дүшмүш ертеси гүнү авшамнейин ики аршын да ерә батмыш.

Аннамыш Гүрген-Кыврадан, ани бу чожуклар дийл о йуфкалардан, бозмаз кафадар олмаа оннарлан...

Сора демиш:

— Дурун, бән дә гөстерейим сизә, не бежерерим!

Ачан басетмиш гөкә о топузу таа үч гүндән сора дүшмүш бир стынжын да ерә батмыш... Бундан сора аннашмышлар үчү өлүнжә кафадарлык етсиннәр, зорда бири бирлерини бракмасыннар хем ләзым олурса кафадарлык ичин варынжа жаны да орталаа койсуннар. Да те ени кафадарлар улу даажасына гидәрмишләр хем лаф едәрмишләр. Гидә-гидә етишмишләр бир бордей йанына, гирмишләр ичинә — бошмуш. Дүшүнмүшләр бу күмелтийи тертиплейип дүзүп да онда йашамаа, улу даайын ортасында. Сабайлан кафадарларын икиси гидәрмишләр ава, бириси дә, ангысына гелирмиш сыра, калырмыш евдә изметә, имәә хазырламаа.

Бир керә, ачан евдә калмыш Аач-Кыран, гүнүн бойуна йапмыш ишлери: одун йармыш, су гетирмиш, авшама дору хазырламыш чорбайы да йатмыш бордейдә аз-бучук динненмәә. Бир дә, таман бу заман даайын ичиндә бир чиркин уулту копмуш. Уйанса Аач-Кыран да бакса — бир Жендем-Бабусу гелирмиш: бир ченеси ердә, бир ченеси гөктә, папучларыннан тозадарак, сопасыны какарак дору бордейә гелмиш:

— Авшамын хайыр олсун, чожуум,— йалпак данышмыш

о,— вермәмисин дадайым чорбандан, пек байылды үрежиим, узун йолдан гелерим?

— Те — кашык,— демиш Аач-Кыран,— олур дийл саде дадасын, ама кашыкла да дуй үреени, чорба вар, шүкүр ете-жек он кишийә.

Бабу са кашыы алмамыш, ама калдырмыш да ичмиш пеливаннарын чорбасыны бир солукта. Ачан гөрмүш бутакым хайырсызлыы, Аач-Кыран атеш кызмыш, салетмиш топузу алсын, ама бабу сансын хич йокмуш орада — тыымыш, гитмиш!!

Не йапсын шинди бу? Кафадарлары да етиштирмиш гелмишләр имәә истәрмишләр... Утанмыш бир-ики Аач-Кыран, ама сөлемиш дорусуну, нижә олмуш.

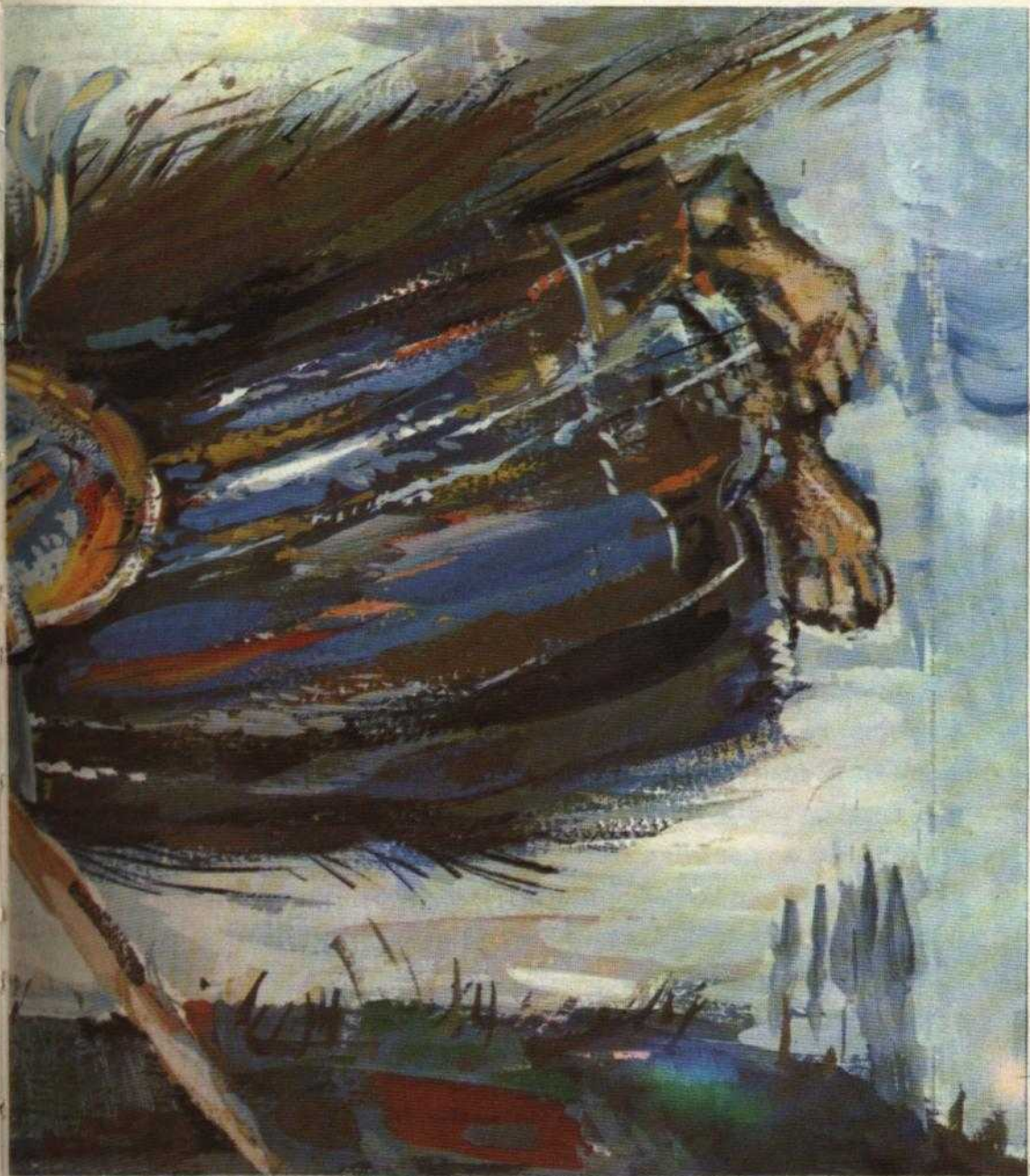
— Бән кендим дә аачым, кардашларым,— демиш о,— нередән пейдаланды бир Жендем-Бабусу, гелди: бир ченеси ердә, бир ченеси гөктә, папучларынан тозадарак, сопасыны какарак, истеди датсын чорбандан. Бән дә, ахмак, хич бир шүпесиз, деерим олур дадасын хем кашыклайасын да, чорба, шүкүр, вар. Ама о, душман, алмады датсын, калдырды да хашлак чорбайы бир йудумда ичти хепсини, сүпүрдү...

— Хеле бак сән,— дайанамээр Айы-Кулак,— насыл кендини пеливан койэрсин, бир бабунун хакындан геләмемишин... Не ийежез шинди?

Бакынмышлар кафадарлар бири-бирлеринә да өлә аач йатмышлар. Сабайлан калкмышлар үфкели. Тезләә каурмушлар, нежәз гетирмишләр авшамкы авдан да ийирмишләр сабаа екмеени. Сфорада Айы-Кулак демиш:

— Бән бүүн евдә калажам, беки гелир генә о бабу да гөстерейим бән она, насыл аалемин чорбасыны ичмәә.

Калмыш дедий гиби евдә Айы-Кулак, йапмыш ишлерини, хазырламыш манжайы, сүпүрмүш гөзәл бордейин онүнү да сора чыкармыш топузуну үзә, бекләрмиш Жендем бабусуну. Дурэр, бакынэр — йок!

— А-ха,— дүшүнмүш кендийжесинә Айы-Кулак,— алле-ле корктун сән, карт хожа, дуйэрым бән буйол гелмейжән...

Таман бутакым сайыкларкан, бирдә, гөрмүш иракта байыр кадар бир бабу: бир ченеси ердә, бир ченеси гөктә, сопасыны какарак, папучларыннан тозадарак дору бордейә гелирмиш.

— О кенди,— дуймуш Айы-Кулак,— те шинди бән сени «икрамнайжам!»

— Авшамын хайырлы олсун, оолум, не окадар үфкелийсин, санэрсын чорбаны мы ийежәм? Коркма!

— Е-хе-е-е ийәмейжән,— демиш Айы-Кулак,— не сән сандын, бән сана Аач-Кыран мыйым? — Елтен диймәә манжайа — тә топуз! Ерлән бир олажан!

— Не ләзым бана сенин чорбан? — лафтан гетирмиш гөз бойажы бабу. Бән истеерим, сана таа ий олсун. Манжанын алтында атеш битмиш, суважэк. Чекин бир тарафа да те бу одунжуу сүрейим.

— Геч да кой,— демиш Айы-Кулак да чекинмиш азыжык бир тарафа чүвендән.— Ама сакын манжайа докунмайасын!

Хелә ама ким докунмайжэк! Оса букадар бекләрмиш — йаклашсын котлона. Бирдән урмуш бир тепмә чорбайа да девирмиш гөзелим ийинтийи ерә, кендиси дә -ху, качмаа!.. Айы-Кулак топузуну калдырынжа, о йоколмуш, гөрүнмәзмиш... Топламыш кендини пеливан, ани алданды, ама иш олмуш! Салетмиш етишмәә... ойаны буйаны, ама не файдасы?

Айы-Кулак үфкесиндән чатлаармыш. Кафадарлар гелмишләр — имәә генә йок!

— Бән сана демедим ми? — шинди Аач-Кыран башламыш дорукламаа кендини.— Те сени дә алдатты, о Җендем-Бабусу!

— Бракын чекишмейин,— гирмиш лафа Гүрген-Кыврадан,— калажам бән йарына евдә да гөрежек о бабу, насыл бизи аач бракмаа. Бак сән имемиш, ама хазыр имейи ерә девирмиш — феналык!

Сабайлан, насыл да хер гүн, икиси достлар гитмишләр ава, үчүнжүсү Гүрген-Кыврадан да калмыш бордейдә изметә. Хазырламыш неләр ләзым манжайа дейини, йармыш одун, сүпүрмүш капу онүнү да чыкмыш баксын гелмеер ми о чаарылмадык мусаафир. Өлә да вармыш — Улу даа бүтүнү гүрүлдәрмиш. Җендем-Бабусу бир ченеси ердә, бир ченеси гөктә, папучларыннан тозадарак, сопасыны какарак чекилмиш-гелмиш бордей йанына, да, маамулә-сурат, Гүрген-Кыврадана селәм вермиш. Ама бу пеливан чок-чок лафа дурмамыш, нечин ки беллиймиш, ани о ийлик ичин гелмемишти. Каврайывермиш бабуу пеликлериндән, кыврадып биркач та гүрген аажы бирери, сачларлан карышык бааламыш кыс-кыврак пелииндән бабуу бордейин диреенә. Кендиси дә йатмыш бу «иштән» сора динненмәә. Бу хырсыз бабу дуйдуйнан, ани пеливан бордей ичиндә уйуйэр (Бак о да пеливан-жасына хызлыжа хырылдармыш), гиришмиш усулуннан чытыр-чатыр бордейи сүрүмәә. Сүрүйә-сүрүйә хеп өлә гетирмиш пеливаннарын евини кендинин о Җендем делийнә. Бурайы гелдийнән колверилмиш бабу делик ичинә, пелий коп-

муш да бутакым куртулуп гитмиш кенди тарафына. Ама Гүрген-Кыврадан хеп таа уйуйармыш.

Ачан Аач-Кыран хем Айы-Кулак гелмишләр, гөрмүшләр, ани бордей ериндә йокмуш.

— Бе, не олсун бу?! Насыл белайа, генә сарылдак?! — сөленирмишләр оннар. Таа ислә баксалар, бордейин ериндән гидәрмиш даа ичинә бир чизи. Шүпеленирмишләр не олдууну. Капанэрлар изә да гидә-гидә хеп о чизийжә, етишерләр жендемин делиинә. Онун да бойунда дурурмуш оннарын бордейи, ичиндән Гүрген-кывраданын хырылтысы ишидилirmiш. Калдырэр буннар кафадарыны да башлээрлар сормаа, не олду.

— Не олсун,— деер о,— те бордейин диреендә баалы о «гөзал» бабу, ани сизи икинизи дә алдатмышты. Отурун, ийелим да сора ону бакарыз, насыл жезалмаа...

— Биз имәә истеериз,— демиш кафадарлар,— бунжа вакыт олду сыжак манжа имеериз, ама Жендем-Бабусу йок хем бордей дә дийл ериндә!

Бакса, Гүрген-Кыврадан дышары — хем дә өлә!..

— Ах сени гиди карт хобуруну сени ха-а-а!-кызмыш Гүрген-Кыврадан бабуя, үфкесиндән дишлерини гыжыр-гыжыр гыжырдадырмыш.— Не йапып едежез, ама бу бабуя үстелейжез,— демиш достларына да изин етмиш:

— Ташыйын бана гүрген аачларыны бурайы, бән кыврадажам бир узун гүрген чатысы да онуннан колверилежез бабунун жендеминә.

Чекедерләр шинди бу кафадарлар ишлемәә, кыврадэрлар бир узун чаты, сора атэрлар четилә, ким илкин колверилсин жендемин делиинә. Дүшер сыра Аач-Кырана.

— Хей,— деер о, инмää башлайжэйкан,— бу делиин беким хич диби дә йок! Ачан «йандым» бааражам, чекин гери!

— Ислä,— демиш кафадарлары да башламышлар индирмää ону ашаа. Салверерләр бир гүн, ики гүн... үчүнжү гүнү авшама йакын деликтән башламыш сес гелмää :

— Йандым, бее-й, чекин йукары, йандым, бе-ей чекин! Йок нәпсыннар, чекерләр йукары — лафлары öлеймиш. Бошуна ескидән лаф калмамыш, ани лаф балдан татлыймыш хем, ани нередән лаф чыкармыш — жан да хеп орадан !

Ачан чыкармышлар, Айы-Кулак башламыш маана булмаа Аач-Кырана: «Таа да адын пеливан! Сән бир коркаксын!» Йа салверин бени, бакалым бән етишмейжәм ми бу куйунун дибинä! Ама... бираз дүшүндүктән сора демиш:

— Хей кафадарлар, ойнамайын, бу жендем делии дийл шака! «Йандым» баарырсам, чекәсиниз йукары...

Гиришер буннар шинди колвермää да еди гүн хем еди дә гежә хеп колверерләр — ама сес «йандым» йок! Насыл да олса, ама единжи гүнү авшамнейин ишидилер илктән йава-шажык, сора да хеп таа хызлы баарыш:

— Йандым бе-ей, чекин! Йандым бее-й, чекин!

Дүшүнерләр кафадарлар, ани аннашмак вармыш да чекерләр...

Чыкардыйнан үзä Айы-Кулаа, кафадарлары дайанамамышлар да демишләр :

— Те гөрермийсин, ани сән дә корктун!

— Бракын,— демиш Кыврадан,— салверилежәм бән, сиз йапамадыныз иш, гөстерейим бән сизä, ани дийлим коркак.

Ачан бааламышлар Гүрген-Кывраданы ислә да деләә сал-
верейкән, Аач-Кыран сормуш:

— Үреклийсин, кардаш, хақына, ама бурасы дийл куйу,
жендемин делий, еер бир зору гөрүрсән, баар «Йандым»!, биз
сени дә чекежез.

— Йок, — демиш, — Гүрген-Кыврадан. Некадар «Йан-
дым» бааражам, хеп колверин, ама ачан чаты салланажэк,
озаман колверин ашаа чатыйы да. Ишиттиниз ми? Олмасын
сора башка лафымыз! — сымарламыш Гүрген-Кыврадан.

Да өлә башлээрлар буннар колвермәә докуз гүн докуз да
гежә хеп... артык кендилери дә быкмышлар, ама орадан хеп
ишидилirmiш: «Йандым, колверин, йандым, колверин, йан-
дым, колверин!..» Онунжу гүнү сабайлан башламыш чаты
салланмаа да колверижиләр аннамышлар, ани чатыйы да
ләзым колвермәә — өлә дә йапмышлар. Калмыш ики кафа-
дар бу дүннедә, бириси дә гитмиш жендемә, икиси башлээр-
лар йашамаа делиин йанында, авланырмышлар дааларда хем
кафадарларыны бекләрмишләр...

Гүрген-Кыврадан етишмиш жендемин дибинә. Силкинмиш
ислә, бакынмыш доз-долайа да үч йол гөрмүш. Сайыкламыш
ангысыны алсын да санмыш, ани таа ислә олажэк орта йолжа
гитсин. Гидәркән өлә гөрмүш бир гөзәл ев да гирмиш ичер-
синә. Ачан ачмыш капуйу бакса: бир пек гөзәл кыз гөрмүш.
Гүнә кемент атармыш хем дәрмиш: «Йа дуу, йа дуварым
сенин еринә!» — окадар гөзәлмиш. О кыз гөрдүжәәнән өбүр,
кенди дүннесиндән адамы, сормуш:

— Не арарсын бурада, кардашчыым? Бураларда курт-

куш гезмәз, сән насыл гелдин? Беним вар бир чорбажыйкам, етиштирирсә, сени дә иир, бени дә!

— Сакла бени, демиш Гүрген-Кыврадан. Кыз саклайы вермиш пеливаны пат алтына...

Гелмиш Жендем-Бабусу. Кокмуш бир-ики да демиш:

— Не окадар бурасы инсанн етинә кокту?

— Не кокажәйды, анажыым, билмәмисин, ани бураларда курт-куш та гезмәз, нередән инсан гележәймиш?

Бабу отурмуш имиш да йатмыш динненмәә. Ертеси гүнү Жендем-Бабусу савуштуйнан ишинә, Гүрген Кыврадан бу евин таа бир капусуну ачмыш. Ама орада таа да гөзәл бир кыз гөрмүш. Окадар гөзәлмиш, ани о да гүннән йарышмаа туту-нармыш. Бакышыннан шафкыны кесәрмиш! Таа гөрүнжә пеливаны коркмуш да башламыш сормаа:

— Кардашчыым, не арарсын биздә? Бурада диил инсан, ама курт-куш да гезмәз! Чабук саклан зерә, бизим вар бир чорбажыйкамыз, гелирсә сени дә ийир, бени дә. Гүрген-Кыврадан сеслемиш да пат алтына сакланмыш. Орадан ишит-миш насыл Жендем-Бабусу сопасыны какарак, папучларны сүрүдерәк гелмиш, гелдии гиби ен илкин сормуш:

— Не окадар инсан тенинә кокәр бурасы?

Бираз усландыктан сора отурмуш имиш да йатмыш уй-маа. Ертеси гүнү, бабу евдән гиттийнән, Гүрген-Кыврадан чыкмыш саклы ердән да евин таа бир капусуну ачмыш. О битки одасыймыш евин да бурада да бир кыз гөрмүш, о алтын кукаларлан бүрүнжүк тандила өрәрмиш, кызлардан да ен гө-зелиймиш. Бакты — гүн дувармыш, гүлүмседи — йылдызлар топланырмыш...

— Не арарсын бураларда, кардашчыым, нередә курт-куш

гезмеер, сән насыл гелдин бурайы? Чабук саклан, зерә бизим вар бир чорбажыйкамыз, гелирсә, сени дә ийир, бени дә. Гүрген-Кыврадан сеслемиш гөзәл кызы, ама пат алтына гирмемиш.

— Е сиз насыл бурайы етиштиниз? — сормуш пеливан о кыза.

— Жендем-Бабусу бизи капты бобамыздан да индирди бурайы ашаакы дүннейә, саде она измет еделим. Ани илк ода да гөрдүн кызы, о беним бүүк кызкардашым, икинжи дә — ортанжасы, бән дә ен күчүүйүм. Бабу бени капады диптеки одайа... Сакланывер, йалваражам, зерә йакындыр гелмәә!

— Бән коркмээрым о Жендем-Бабусундан.

— Оф, кардашчыым бүүк лафетмә, ондан хепси коркәр! Ама еер сән онуннан дүүшә тутунурсан, тә жамал сетиндә онун куведи, ал да девир ону, озаман беким үстеләрсин.— Кыз лафыны башарыр, башармаз, ишидилмиш: сопасыны какарак, папучларыны сүрүдерәк гирмиш Жендем-Бабусу ичери. Гөрүнжә Гүрген-Кывраданы — танымыш!

— Ха-ха-ха! — гүлмүш душманны кедик аазындан түкүрүк сачарак да сормуш:— Сәнмийсин о, ани бени пелиимдән бордейин дирееңә бааладыйдын! Ха-ха-ха! Айаама гелдин, шинди бән сөндән үфкеми чыкаражам!

Бабу хызланмыш сетә куведини алмаа, ама Гүрген Кыврадан ансыздан бабунун белинә бир топуз чекмиш да ону дүшүрмүш, сора о калкынжа сеттән шишежиктән бүүлү куведини девирмиш, озаман бабу да дуймуш, ани онун куведи кесилер да еваллаа гелер, башлээр йалвармаа. Гүрген-Кыврадан да жана йакын бир адаммыш, ама билерәк, ани бабу гөз

бойажы, сесләмемиш онун байылмакларыны. Таа ики то-
пузда ону телев етмиш, кыза да демиш:

— Те куртардым сизи дә бу жендем феналыындан. Башка
бишей истәмеерим, саде теклив едежәм сән оласын ешим-
кысметим, ортанжа кызкардашын олсун Айы-Кулаан гелини,
ен бүүк кызкардашын да олсун Аач-Кыранын гелини-кысмет-
ти. Шинди бән гидежәм бираз гезип долайы танымаа, үрене-
жәм колайыны, насыл бу жендемдән бизим дүннейә чыкмаа,
ама сиз кызкардашлар йашайын болда хем беклейин бән
гелинжә.

Чекедер Гүрген-Кыврадан йолжа гитмәә. Гидер бир гүн,
гидер — ики да үчүнжү гүнү бир чөшмә башына етишер,
орада да бир кыз отурармыш...

— Авшамын хайырлы олсун, мари гөзәл кыз! — селәм
вермиш пеливан да сормуш: — Не зорун вар да өла бангыр-
бангыр аалээрсын?!

— Не ааламайым, йолжум,— демиш завалы инсан,—
ачан те шинжик ләзым гелсин илан да исин бени. О бизим та-
рафлара даданды, хер гүн бирәр инсан имейинжә, бу чөшме-
дән су бракмээр алмаа. Бәним анама-бобама бир кызы, ама
те бана да сыра гелди. Сән, йолжу, чабук сауш, зерә benim
йаным сора о сени дә ийир.

— Коркма,— демиш Гүрген-Кыврадан,— бән сени о
йыландан куртаражам. Битлә benim башымы! Ама еер гө-
рүрсән, ани йылан гелер да бән уйумушум, сапла ийнейлән
кулаамы да бән уянажам.

Хакына, кыз битләркән башыны, пеливан уйукламыш.
Таман бу заман да ирактан пейдаланмыш йылан. Кыз кыйа-
мамыш саплайып ажытсын йолжуйу да таа пек башламыш

ааламаа. Онун бир йашы дамнамыш пеливанын йанаана, ангысы окадар хашлакмыш, ки йакмыш йанааны да Гүрген-Кыврадан уйанмыш. Илан са гөрүнжә чөшмә башында ики киши, севинмиш:

— Шиндийәдән бирәр ийирдим,— демиш,— ама бу сыра йа не кысмет дүштү — ики ийежәм.

— Йа ики ийежән, йа да кендин кайбележән! — жувап етмиш Гүрген-Кыврадан да тутунмуш гүрешә бу инсан ийи-жийлән. Үч гүн, үч гежә дүүшмүшләр. Биткидә докуз кафалы йыланын саде бир кафасы калмыш. Ама сон — сонунда Пеливан онун да топузлан езмиш... Гордүйнән буну о гөзәл кыз пек севинмиш да чожуу евә теклив етмиш:

— Беним бобам,— демиш о,— бу мемлекеттә падишах-тыр, гел гөрүн онун гөзүнә да барабар севинелим бу ишә.

Гүрген-Кыврадан гитмиш падишахын евинә. О чок севин-меликтән бир буүүк софра йапмыш. Гүрген-Кывраданы да ен гөрүмнү ерә, үст көшейә отуртмушлар. Хепсинин мусафирлерин йанында пеливана, куртарыжысына кенди бирижик кызыны истемиш гелин версин хем таа үстүнә дә не о истейжек, истәр йарым падишахлыы.

— Сөлә,— демиш падишах, гиргин адам,— не дилежән бендән бу пек бүүк ийлиин ичин?

— Не дилейим,— жувап етмиш Гүрген-Кыврадан, кызыны сенин беендим, пек гөзәл хем махкул инсан, ама ону аламайжам, нечин ки артык вар гелиним, башка да бишей шиндилик йок не истейим. Еер сора бишей бана ләзым олурса, гелип сөләрим жанабинә, кайылмыйсын?

— Пек кайылым,— демиш падишах,— да пайысын етмишләр конушуп шенненмәә үч гүн үч да гежә дурмамайжа

конушмушлар. Башардыйнан конушу хем бираз диннен-диктән сора Гүрген-Кыврадан генә йола вармыш. Гитмиш бир гүн, гитмиш ики... үчүнжүдә бир даа ичинә гирмиш. Орада бир балабан, даллы хем пек үсек аажын тепесиндә бир тепси гиби йува вармыш. Ачан о таа ислә бакмыш орада да аажә бир йылан тырмашырмыш. Ама йувада йаврулар жы-выл-жывылдармышлар хем инсан сесиндә йалварырмыш-лар:

— Йолжу, гел куртар бизи, хей ислә адам, гел куртар бизи!

Гүрген-Кыврадан, жана йакын хем аажызган үрекли, чок кантара дурмээр. Ики топузда бу душманы да өлдүрмүш, не-чин ки буну да сөлейим, онун топузу бүүлүймүш...

Да те бу ийлий да йаптыктан сора пеливан ислә йорулмуш, о гөлгели аажын алтында йан гелмиш бираз динненмәә... О йавружукларын са анасы бир бүүк карталмыш ирми сажын канатлары узанырмышлар. Гүрген-Кыврадан аач алтында динненәркән етиштирер гелер йавруларына картал, гөрүнжә йабанжыйы о саат атеш үфкеленер:

— А-ха-а-а-а,— демиш,— сәнмисин о, ани benim йавру-ларымы хер йылын ийерсин да бән сени етиштирәмеерим жезалайым?! Те шинди хепси ичин өдешежез! О башламыш пеливаны канатларыннан дүүмәә. Гүрген-Кыврадан уйкудан семә, не калмыш бүүлү топузуну алсын, ама йукардан йаврулар сесетмишләр:

— Анажыым, брак о адамы, о бизи куртарды йыландан!

— Насыл өлә? Кимдән? — сормуш картал.

— Те кимдән,— демиш пеливан, да гөстсермиш йыланын лешини.

— Хе-е-е-ей, аллах адамы,— демиш картал,— сөлә не дилежән бендән бу бүүк ийлиин ичин?

— Бишей истәмеерим сендән,— демиш о,— саде бир ши...

— Не иш?

— Сән кушсун, чыкар бени йукары о benim дүннемә, билә истеерим алайым үч тә гөзәл кыз.

— Кайылым чыкарайым нерейи истеерсин,— демиш картал,— ама хазырлайажан кырк фычы йахны, кырк фычы да су: «Гак» дедим — су вережан, «Гык» дедим — йахны аазыма атажан. Башка түрлү куведим етишәмейжек окадар үклән, окадар чок йукары чыкмаа...

— Олур, бу ишлери бән кендим хазырлайажам, кайыл олмуш Гүрген-Кыврадан да о саат гитмиш падишаха сөлемиш нерасы не. Падишах да хич бир лафсыз, тез хазырламыш не ләзым хем да севинмиш, ани она гелди сыра ийлик ичин, онун да ийлий докунсун кызыны куртарана. Фычылары йахныйлан хем суйлан ташымышлар еринә. Гүрген-Кыврадан да хазырламыш йола кызлары, оннарын чийзлерини. Хепсини бу гөчү үклетмишләр карталын аркасына хем кендилери да пинмишләр да чекетмишләр учмаа, чыкмаа Жендем-Бабусунун дүннәсындан бизим инсан дүннәсына...

Картал — «гак»,

Гүрген-Кыврадан — су!

Картал — «гык»,

Гүрген-Кыврадан — йахны...

«Гак» деди — су,

«Гык» деди — йахны,

«Гак» — су,

«Гык» — йахны!

Да хеп өлә, хеп өлә картал чыкарэр оннары кырк кат йукары кенди тарафларына. Ама... таман ачан биткидә картал демиш «Гык!» етишмемиш бир парчажык йахны — не калмыш генә геери жендемә дүшсүннәр. Гүрген-Кыврадан бурада да булмуш колайыны: кесмиш айаанын алтындан бир парча ет да атмыш карталын аазына. О таа бир керә канатларыны салламыш да коймуш инсаннары ерә...

Те бу бетерә да хепсинин инсаннарын табаннарын алтында вар бир парча учук ер.. инанмасаныз бакын кенди айааныза!

Ама кызлар гөрдүү гиби кенди дүннелерини сансын енидән дуумушлар да таа да гөзәл олмушлар. Картал да колверилмиш кенди дүннәсына нечин ки орасы да онун дуума ериймиш дейини. Ашаа учажэйкән картал сормуш Гүрген-Кыврадана:

— О битки парча ет нередәнди, не пек окадар дады исләйди хем окадар чок кувет верди бана?

— О бендән бир кырынтыйды,— жувап етмиш Гүрген-Кыврадан да гөстермиш айаанын алтында канны ери...

— Ах билейдим, ани букадар татлыйсын таа йолда сени ийирдим, ама вармыш кысметин. Шинди гит аллахлан ишина! — демиш да колверилмиш ашаа йавруларына...

Ама Аач-Кыраннан, Айы-Кулак тежижик каршы чыкэрлар севгили кафадарына, ангысыны артык бунжа вакыт беклемишләр бүүк умутлан да те шинди умутлары тамамнанмыш хализ олмуш, сармашып өпүшеерләр бири бирлериннән хем херкез кенди гелиннериннән, хепси каушэрлар кысметлеринә.

Да олду бир дүүн үчүнә бирдән окадар бүүк, ани о докуз дүүнүн ерини тутарды. Бу шеннәә жүмнә инсаны чаарды-

лар. Орада үзләрлән чанак кеш-кеш манжалары ийилди, үзләрлән тулум бал-шеребет ичилди...

Бени да чаардылар үч афта дүүнжүлүк еттим. Гүрген-Кыврадан бана евә да үч чанак кеш-кеш манжасы верди. Бирисини бана — ким сөледи масалы, бирисини сизә — ким сеследи, өбүрүнү да хепсинә. Ама о үч кафадар бүүн да саа йашээрлар пек кысметли гөзәл гелиннериннән хем вар чок ушаклары чок зенгинниклери хем таа да билмәм нелери... Да те масал хепси, бу-масалын биткиси.

*Масал, масал маники,
Тырнаа вардыр оники,
Оникинин йарысы,
Беш тилкинин дериси,
Куванжынын арысы,
Сатыжынын дарысы,
Попазын да карысы...*

ПЫТЫРАШ

М

*асал, масал мартлады,
Масал күнү чатлады,
Бир масалжык атлады...*

Шинди, чүнкү, бир вакытларда вармыш, бир вакытларда да йокмуш... Бир Пытыраш вармыш:

*Ийнә кадар бойуймуш,
Акыллы да сойуймуш,
Сураты — кашык кадар,
Бир гөзү — елек кадар,
Бир гөзү — синек кадар...*

Фукараймыш Пытыраш. Кимсей дә она бишейжик вер-мәзмиш, нечин ки, Пытырашын ишә йарайжэк ери йокмуш... Онун са докуз ушаа вармыш. Бир гүн, ачан имелик хептән түкенмиш, карысы она демиш:

— Хей Пытыраш, гитсәнә сән дә аалемин адамнары гиби курбетә да казанасын бишей, да чыкалым биз дә ачлыктан-йоклуктан. Бу ушаклар йарына не ийежеклар?

— Нерейи гидейим? — сертленмиш бир-ики Пытыраш. Ама ачан гөрмүш, ани карысынын вар хализ дорулуу, демиш:

— Бән гидерим, нәны гөзүм гөрүрсә, беким бир бишейә расгелирим.

Алэр кендини Пытыраш да гидер, гидер, гидер... нәны гөзү гөрүрсә. Гитмеси ама: пытик-пытик, пытик-пытик, авшама кадар айырылмыш евдән үч-дөрт бой арасы да етишмиш бир ишлек чаршы йолуна. Бир дә бакса, йол бойунда дурэр бир бүүк күп баллан. «Олмалы, чаршыя гидән алыш-веришчиләр дүшүрдүләр талигаларындан,— деер аклынжа Пытыраш,— кысмет бениммиш».

— Ама не вар насыл йапсын о онуннан? Бишейжик: бойу күчүк, куведи дә синек куведи!

Дийл ани евә гөтүрсүн, ама о күпү ериндән дә йокмуш насыл кыпырдатсын. Йаннашэр да пармааннан балдан йалээр дойунжайа кадар.

Бир дә, ийиркән өлә денер, ани күпүн долайында бала чок синек конмуш хем дә бойжазында бир сычанжык ийәрмиш. Пытыраш каврэр бир фышкан да бир салымда өлдүрмүш биркач синек хем сычанжыы. Алэр о бир кийатчык да йазэр она те шуннары:

*Пытыраш-Пытыраш,
Кырк учан,
Бир качан,
Бир салымда
Телеф едән!*

Йазылэр, йапыштырэр ону баллан күпә да йоргун йан-жазына онун йатэр динненмәә. Пытыраш бутакым диннен-әркән чаршы йолундан биркач дев адамы гечәрмиш. Буннар бойда бүүкмүшләр, еллери кавиймиш — ташы сыксыннар, суйуну чыкаражэklar, ама вармыш табиетлери дааларда бөлүклән башка инсаннардан иракта йашасыннар хем ширетлик тарафыны хич билмәзмишләр. Разгелдийнән бал күпүнү, девләр дургунмушлар. Баксалар, күптә бир кийат йапыштырлы; онда да не сә йазылы.

— Хеле бак сән! — шашмыш девлерин бириси, кийады окудуктан сора.

— Насыл пеливан олсун бу! — демиш өбүрү.

— Бир салымда — кырк учан! Не шакамыдыр бу? — девлерин үчүнжүсү шашмыш.

Лафедәркән оннар өлә денемешләр, ани күпүн гөлгесиндә бир ериф динненер. Дүшүнер девләр сорсуннар она, билмеер ми Пытырашы.

— Хей, йоргун адам, — сеседерләр хем дүртерләр о йатан адамы.

Пытыраш фырлээр уйкудан, сансын атешә басмыш.

— Хей, дост, — сорэр дев адамын бириси, — билмәмисин ким о олажэқтыр Пытыраш?

— Бәним Пытыраш, жувап едер гөзлерини уварак хем бир сербез сеслән.

Девләр шаш-беш олмуш. Оннар башламыш дүшүнмәә: насыл бу йок гибижә адам кырк учаннан, бир качаны бир салымда телеф етти! Оннар башламышлар Пытырашын долайында йалпакланмаа:

— Прост ет, Пытыраш ага, ани сенин уйкуну боздук,— сора лаф-лафтан башламышлар сормаа бу бал күпүнү нередән алды.

— Нередән ми? — жувап вермиш Пытыраш,— каршыда куванжылардан алдым да бурайы кадар гетирдийнән, дедим бираз диннейим.

— Олмамыйсын бизә кафадар? — теклиф етмиш дев адамнарын башы,— гөрдүйнән, ани Пытыраш лафта да чемрек тутәр кендисини.

— Нечин олмайым? — демиш Пытыраш.— Вар насыл. Бән ханидән кафадар арардым, ама те шу балы евә гөтүрейим да озаман олур чекеделим.

Аннашәр буннар кафадар олмаа, девлерин бири тежижик үкледер сыртына балы. Бак оннарын адети өлеймиш: хер керә ени кафадырына йардым едәрмишләр. Да гидерләр хепси Пытыраша евә. Йаклаштыйнан евә Пытыраш деер:

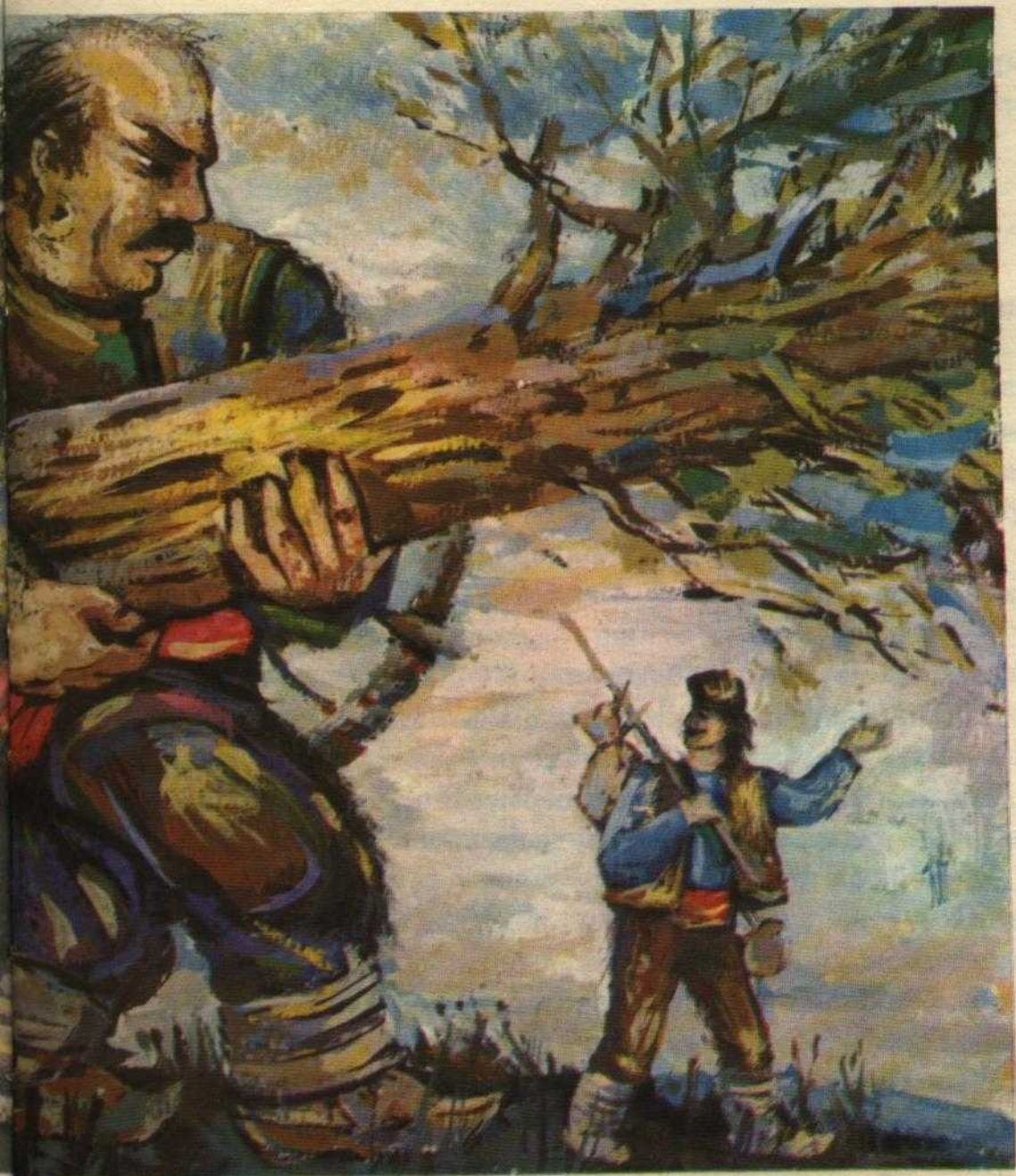
— Хей кафадарлар, дурун те буражыкта, бән евә гидиверейим, карыйа бир имек хазырласын сөлейим. Олмаз өлә: сефтә евимә гелерсиниз да гидәсиниз бир икрамсыз мы?

— Ачан өлә адет сиздә, вар насыл гидәсин,— кайыл олмуш девләр.

Гидер Пытыраш качарак евә үредер карысыны йапсын кендини, ани манжа хазырлээр, нечин ки хализдән йапмаа йокмуш недән.

Ушакларына да деер:

— Хепсиниз бирәр чакыжык алын, да ачан бизә мусafirләр гележек, хем ачан бираз лафа дуражэз, чакыжыклары билейерәк дев ети истемәә башлайын.

— Не о дев ети?

— Нашейжик о ба, бака?

Пытыраш:

— Сусун! Насыл дедим, олә дә сөлейин! Дийл ләзым чок ишләр биләсиниз.

Биткидә Пытыраш йапәр таа бир иш: долдурэр бир чувала саман да бракэр ону таман ичер капусунун онүндә, таван аазыннын да урунда. Сымарлээр карыйа чувалы бурадан алмасыннар, о гелмейинжә мусафирләрлән. Бундан сора тезижик дөнер девлерә.

— Хади, буйурунуз кафадарларым, афедин, биразчык ойаландым.

— Йок зарары,— демиш адамнар, биз күсмеериз,— да гитмәә чекетмишләр. Гелдийнән буннар Пытырашын хайадына, башлээр о үфкеленмәә карысына :

— Бу алтын чувалыны,— деер, бурада брактым, бурада да булдум. Биринизин аклы вермемиш ону калдырмаа тавана! — Кенди каврэр о чувалы да тавана баседер!

— Кой, ба дев кафадар,— деер,— сән дә шу бал күпүнү тавана.

Дев йок нәпсын, зоржә, ама калдырэр күпү тавана. Девләр бакынмышлар бири биринә да фисирдешмишлар:

— Гөрдүнүз мү,— дәрмишләр,— күчүжүк, ама алтын чувалыны түү гиби атты тавана.

Отурэрлар ичердә, лафедерләр бир-ики, ону-буну... Бир дә ушаклар чакыжыкларыны билейерәк башлээрлар:

— Тетү, бән дев ети истеерим, тетү, бән дев ети истеерим...

— Сусун! Сизи гаргалары йа-а! — усландырмыш оннары
Пытыраш.

Ачан ишитмиш буну девләр, бакынармышлар урулмуш гиби, Ушаклар хеп истәрмиш, хеп истәрмиш. Бобалары калкәр ериндән да такыләр кафадарынын биринә:

— Дев кафадар,— деер,— дур кесивереим енсендән бу ушаа бир кыймык, пек етсемиш завалы.

Дев бөлә ишиттийнән, сачлары фырча гиби дикилмишләр да демиш:

— Йок, Пытыраш ага, алатлээрыз. Да бирин-икин, девләр чыкмышлар хайада.

Пытыраш ама:

— Бе, дурун, олмаз... Манжа хазыр...

Девләр:

— Биз алатлээрыз. Истәрсән кафадарлык еделим, гел бизимнән билә, истемәрсән, кал саалыжааннан!

— Насыл истәмейжеймишим? — демиш Пытыраш.—
Аннашмак бир керә оләр. Те шинди сизи бән дә етишерим.

Аләр бу йаамурлужааны да гидер дев адамнарыннан билә, ушакларына да балы имелик бракәр.

Гидер бу бизим кафадарлар, некадар гидер, да етишерләр даалара, нередә йашармышлар дев адамнары. Гирдийнән даа ичинә, девләр гөрмүш бир бүүк дут аажы, ангысынын вармыш ири кара емишлери. Сармышлар ону да чекетмишләр имәә, нечин ки пек аачмышлар. Хепси тырмашмыш аажын тепесинә, саде Пытыраш ердә дурармыш.

— Исәнә сән дә дутчаз, ба ага, исәнә!

— Ха! — дәрмиш Пытыраш.— Дутлан дойдум му олур?!
Истәмеерим!

— Бе и, олмаз...

Пытыраш са дут ийежек, ама етишәмеер даллара хем аажа да пинәмеер.

— Девин бири гөрмүш бу иши да басмыш бир далын үстүнә, иййлтмиш ону Пытыраша:

— Буйур, ба ага, сән дә и!

Пытыраш тутунәр бу далдан да башлээр сыкы-сыкы дутлары аазына ташымаа, ама ачан ансыздан дев алмыш бажааны далдан, буну о дал калдырмыш да басетмиш аажын өтейанына...

Кысметли жанаабет Пытыраш, дүшмемиш ерә дә өлсүн, ама разгелмиш таман бир тавшанын үстүнә, ани орадан гечәрмиш, да тутмуш ону! Ачан бираз топламыш кендини хем силкинмиш, демиш:

— Незамандан бери бән бу авы коллээрим. Деерим: ойандан гидейим — гөрежек, буйанындан гидейим — гөрежек. Дедим: йа атлайым шунун үстүнә аач ашыры!..

Девләр буну да ишиттийнән генә шаш-беш олмушлар. Хепси аач үстүндә бири-биринә бакармышлар хем дүшү-нәрмишләр.

— Хеле бак сән, не желлатлык хем кыйаклык вар бу йок олажаанда!

— Аач үстүндән атлады да тутту тавшаны!!!

Инер адамнар тез аачтан, да тасыннээрлар гитсиннәр пиширсиннәр о тавшаны. Гелдижеклери гиби, девлерин бири башлээр мусмулламаа тавшаны, бири суйа гидер, өбүрү ту-туштурәр атеши, Пытырашы ама одуна йоллээрлар. Хепсинә

иш куветлеринә гөрөймиш, саде Пытыраш башламыш дүшүнмәә, насыл о одун гетирежек, ачан онда кувет йок бешалты кырынты да калдырмаа. Аклысына гетирер бу таа бир ширетлик. Етиштийнән даа ортасына, сойэр бир аачтан чок кабук да башлээр аачлары бири биринә бааламаа кабуклан...

Беклеер девләр буну одуннан гелсин, беклеер... Пытыраш йок!...

Йоллээрлар бирисини баксын, нәбэр бу орада. Дев адамы, ачан гөрмүш буну бааларкан, сормуш:

— Пытыраш ага, нечин сән бу иши бошуна йапәрсын?

— Хм,— демиш Пытыраш,— хер гүн мў бән сизә одун ташыйажам? Те бөлә аачлары бири биринә баалайып даайы бүтүннә бордей йанына сүрүейжәм да олсун!

— Бей ага, олмаз өлә,— башламыш дев адамы йалвармаа. — Биз даа адамыйыз, бобалардан-деделердән бир даа калды бизә, ону да көклейжән, да биз нередә йашайажэз? Брак дийл ләзым аман. Да үкленер дев адамы бир арка одун, Пытырашы да вазгечтирер бу белалы фикирдән, да гидерләр тавшаны пиширмәә. Гелдийнән бордейә, манжайы хазырлээрлар да отурэр буннар, ийерләр ислә, сора херкез аарармыш бир ер кендинә, динненмәә. Пытыраш та нәны са йоколмуш. Гөрдүйнән дев адамнары, ани бу савушмуш, башлээрлар анашмаа:

— Хей,— дәрмиш дев адамы,— етиштирмейейдим, бүтүн даайы көклейжейди. Насыл ериф бу?!

— Ушаклары да дев ети истәрди, ачан она гиттик, ишиттиниз ми?— демиш өбүрү.

— Бошуна биз онуннан достлаштык, бизи о кайбедежек.

— Насыл йапалым да куртулалым?— сормуш девлерин башы.

Ишиттийнән баштан бу лафы дев адамнарын бириси ко-
ймуш акыла хепсини өлдүрсүннәр Пытырашы авшама.

— Башка түрлү, демиш,— биз ондан куртуламайжэз.

Девләр лафыны кестийнән, Пытыраш пейдаланмыш ичер-
дә. Жанабет капу ардындан сеслемиш дев адамнарын лафы-
ны, ама сусармыш. Не йапажэйды о кожа девлерә кар-
шы. Дүшүнер Пытыраш генә бир ширетләә...

Авшам олмуш ислә. Девләр хепси йатмышлар да бакар-
мышлар, наны Пытыраш гидежек. Бу алмыш йаамурлужаа-
ны да чекетмиш.

— Нерейи гидерсин, ба ага?— Авшам олэр,— сормуш дев
адамнары.

— Йатмаа гидерим,— демиш Пытыраш күсүлү-күсүлү.

— Нечин ичердә йатмээрсин бизимнән бүлә.

— Ха,— демиш Пытыраш,— бән те орада маазажыкта
йатажам, ичердә пек сыжак.

— Ко орада йатсын,— дүшүнмүш дев адамнары.— Таа
да ий, колай олажэк ону битирмәә бу авшам.

Пытыраш, ама гидер маазайа, алэр бир бутужак, өлә кен-
ди кадар, өртер ону йаамурлужааннан, кенди дә чекинер
маазанын бир көшежиинә да уйуйэр...

Геженин бир вакыды калкэр девләр, алэр хепси бирәр мо-
чуга да ха Пытырашы өлдүрмәәа. Хепси йорулмуш. Бири дәр-
миш:

— Хади бракын, биз ону ханиндән ездик! Хич гык та дей-
әмеди.

— Хади гиделим,— демиш каланы да.

Бракэрлар да гидерләр.

— Битти Пытырашын пеливанны,— демиш бири.

— На, сана дев ети!— демиш өбүрү.

— Ким качыны бизим девлердән олмалы иди о ушакларынан,— сабайлән лафедәрмишләр...

Бир дә өлә лафедиркән, Пытыраш пейдаланмыш делик-дешик йаамурлужааннан сыртында.

— Бей Пытыраш ага,— башламышлар девләр сормаа.— Не өлә сабайлән калктын? Насыл бу гежә уйудун?

— Сизин о мааза,— жувап етмиш Пытыраш,— кими дә олса калдыражэк. Доп-долу пирейлән. Бу гежә бир о йанымы, бир бу йанымы, бир кафамы, бир аркамы далады о пиреләр. Бүтүн гежә уйуйамадым.

Дев адамнары бакынармышлар хем шашармышлар ак-лынжа:

— Хеле бак сән, хеле, бизим дүүмеклеримиз она пирә далантысы гелмишләр! Калкмышлар девләр о сабаа, бир-ики йыканмышлар да гитмишләр, ангысы нәны билирсә, кенди ишинә. Кимиси ава, кимиси балык тутмаа — авшам ичин имәә гетирмәә. Пытырашы бирержәә йолламамышлар. Билirmiшләр, ани о нерейи дә гитсә, оннара зарар.

Авшамнейин адамнар топлашырмышлар: ангысы бир йабан өрдәә урмуш, ангысы бир тавшан, ангысы бираз балык тутмуш, ангысы бишей буламамыш... Пытыраш та чыкмыш бир аач алтындан о бүтүн гүн уйумуш.

Тутунэр девләр авшам софрасыны хазырламаа. Ким одуна гитмиш, ким атеши башында диван дурармыш, ким аулу сүпүрәрмиш. Саде Пытыраш коймуш еллерини белинә да гезинәрмиш.

Гөрмүш буну девлерин башы да дүшүнмүш:

— Хич олмасы софрайа гележек, йа йоллайым ону да бир

ишä.— Пытыраш ага,— чаармыш Пытырашы Дев адамы,— хепси иш йапэр, сән не өлә гезинерсин хайлак?

— Нәбайым,— демиш Пытыраш,— ачан бишей буйурмә-эрсыныз. Буйурун бир иш, бән дә йапажам, не дийлим кү-чүк йе!

— Йа,— сымарлээр о,— кавра тулуму да гетир бир тулум су. Манжайа хич йок не дөкелим.

Алэр Пытыраш тулуму да гидер пынара. О ону гүжүла сү-рүмүш. Долдурмээр ама тулуму суйлан, бак хич тә ташыйа-майжэк, ама шиширер солуклан да аазыны баалээр. Урмуш шиш тулуму аркасына да йапылырмыш, ани пек аар ташыйэр, гелирмиш терини силерäk. Девләр гөрдүйнән демишләр ак-лынжа:

— Хеле, бу хайырсыз да бир керä иши таманынжа йапты! Гетирер о да бир тулум су аалем гиби...

Гелдийнән Пытыраш отурмуш бордейин дышарсында динненәрмиш хем тулуму да йанында тутармыш. Уурлайып девлерин гөзүнү, колвермиш солуу. Ачан дев ашчысы салет-миш манжайа суйу дөкмәä — су йок!

— Нередä калды су, ба Пытыраш?

— Хм,— демиш о,— бән ону ичтим, о бана кадар ды.

— Тфу!— тükүрмүш ашчы.— Сән билмеермийсин, ани манжа пиширилер да су лäзым олажэк? Таман шинди ми йандын патладыйдын? Гит качарак да гетир таа бир тулум су,— изин етмиш дев ашчысы бир башкасына.

Дев адамы хич икиләмемиш алмыш тулуму да качарак суйа вармыш. Каланы да шашармышлар, нересинä бу ийнä кадар адам ичти бир тулум су.

Гөрдүйнән бурасыны да, Девләр есапламышлар насы ни-

жә куртулсуннар бундан. Ертеси гүнү сабайлән девлерин башы деер кафадарларына:

Феналыклан биз бу лекедән куртуламайжээ. Ха савашалым ийликлән. Йапажээ кендимизи, ани айырылэрыз. Пайе-дежез нежезимиз вар да алажээ хепсимиз ангы йолу истеериз. Саде куртулалым бундан, сора генә топланып йашарыз ба-рабар.

Олә дә йапмышлар. Чаарэрлар Пытырашы, сөлеерләр, ани гелди вакыт кафадарлар айырылсыннар. Девлерин бүүкү демиш:

— Шиндийә кадар топланымыздан хер кезә дүшер бирәр чувал алтын. Алыныз пайларнызы да, ким нәны гөзү гөрүрсә гитсин!

Пытыраш йапмыш кендисини хаста. Девлерин бири куртулмак ичин алмыш Пытырашын пайыны да гөтүрмүш она евә. Пытыраш ону гетирдии ичин генә истемиш конукласын, йалвармыш:

— Дур ба, дев дост, кары бир манжа йапсын, бунжа кафадарлык еттик...

Ама о ушаклар деви гөрүнжа генә чакыжыкларны билемәә башламышлар хем хепси бирдән баарармышлар:

— Тетү, тетү, биз дев ети истеериз! Дев ети истеериз!

— Бән,— демиш дев, Пытыраш ага, пек алатлээрим, дийл ләзым хич икрам!— О басетмиш алтын чувалыны ешиктә да савушмуш некадар таа тез енсесиндән ет кесмедән.

ТРАК-ТРАК, СУСАЖЫМ!

М

*асал-йалан дермендä,
Сырлы күпүн ичиндä,
Аслысы сендä-бендä...*

*Масал-масал мартлады,
Масал күпү чатлады,
Бир масалжык атлады
Сана-бана бакмады...*

Бир вакытларда вармыш, бир вакытларда йокмуш. Вармыш бир дәдуйлан бир бабу. Бабу икинжиймиш дәдуда. Дәдунун вармыш биз кызы, бабунун да бир. Дәдунун кызы гөзәлмиш, пек йалпакмыш хем утанжакмыш, лаф гери чевирмәә билмәзмиш, ишиндә чемреклимиш, хепсини йапармыш кырнак, хепсини бежерәрмиш, ани вар бир лаф: еллери алтын кесәрмиш... Ама бабунун кызы хайлазмыш, саде имәә хем уйу-

маа бакармыш, гезәрмиш сүрчерәк, йапармыш зарар хем хеп хомурданармыш. О капулары да ардына үшенәрмиш капамаа, буйурдуйнан бир иш, пек үфкеленәрмиш. Дудакларыны шиширип дәдуйа да, бабуйа да жувап еринә саде хомур-хомур-хомурдармыш... Йокмуш, не аннамаа лафларындан.

Ама бабу кенди кызыны хич кирлетмәзмиш хеп ажыйармыш, бийазлармыш, «кызчаазым» дейип, мет едәрмиш. Хепсини ишлери дәдунун кызына буйурармыш.

— Хади сән, кызчаазым, йорулма,— дәрмиш,— диннен те орада күмбет бойжазында! Вар ким сүпүрсүн, вар ким йыкасын... Дәдунун са кызыны, ислә ишлери ичин дә, хеп азарлармыш, хеп көтүләрмиш:

— Софрайы калдыр, булашыклары йыка! Те йапаалар да дурэр дидилмедик, таранмадык, рөкейи дә унудэрсын елиnä алмаа, сени гиди, ха-а-а!

Кызчаз са пырылдак гиби дөнәрмиш етиштирәрмиш хем ичерлерини пак темиз тутмаа, хем чамашырлары йыкамаа, хем дә хер гүн икишәр-үчәр ий иплик тә ишлемәә.

— Насыл унудэрыз, ма маму,— елтенирмиш сөлесин кызчаз,— те ичердә ишлери йапэрым хем дә дүн үч ий иплик ишледим, бүүн дә — бир.

— Сус, сүнепә, саде бир ий иплик гүндә! О иш ми? Да сора сүпүргә кочаныннан чат-чат!— урармыш кызчаза.

— Нечин урэрсын, ма?— генә йалпак сорармыш ушак.— Авшамадан таа вакыт вар, ишлейжәм таа ики ий дә, үч тә, ама те кызкардашым күмбет бойунда ики гүндә хич бир ий дә ишләмеди.

— Сус, дийл сенин ишин!— да генә чат-чат! супүргенин кочаныннан дүйәрмиш... Кызчаз аалайрак генә тутунармыш

иштән да хеп өлә сабаадан авшамадан. Авшамнейин дәду иштән гелдийнән кызы, саклы бабудан, аалашырмыш бобасына, ани ону кабаатсыз дүүйерләр, ишлери она йаптырэрлар, ама бабунун кызы саде хайлак отурэр хем уйуйэр... Софрайа да отурдуйнан бабу кенди кызынын өнүнә үкледәрмиш локмалары, манжаларын ен ийлерини, ама дәдунун кызына верәрмиш исин екмәән куру кенарларыны хем, не артармыш бабунун кызындан.

Дәду да сесләрмиш кызказыны кенди биләрмиш хем гөрәрмиш, ани о завалы бүүк зиеттә, ама арка оламазмыш ушана, коркармыш бабудан.

Бабу да, хализ гарга гиби, зулуммуш хем жангазаймыш. Тутунэр о бир гүн дәдунун башындан:

— Куу бу сенин кызыны аулдан! Ал гөтүр ону, даада кайбет, гөрмейим гөзүмүн өнүндә!

— Бе, бабу, олмаз. Ким ишлери йапажэк? Нечин сыынмэрсин бөлә ислә ушактан? Не зарары вар онун бизә?

— Сус, мырылдама, картламан! Дедим сана, йок едәсин, өлә дә йапасын!

Не йапсын йымышак хем коркак дәду? Кошэр талигайы да деер:

— Хади, кызым, гиделим даайа одун гетирмәә.

Кызчаз са ишитмиш, ани ону истеерләр кайбетмәә, да алмыш даайа гидежейкән футасына бираз күл да гидәркән йолда хеп екеlemiш күлжәз. Ачан етишмишләр улу даайын ортасына, дәду алмыш нажаа да башламыш одун кесмәә: трак-трак кесәрмиш. Дышарда, ама хава исләмиш, кушлар чалармышлар, кызчаз да гитмиш чичежик топламаа, алданмыш да пек узакланмыш. Бу арада дәду бааламыш аажа бир

сусак. Лүзгар сусаа саллармыш о да йапармыш: трак-трак-трак! Кендиси кошмуш ешää да гитмиш евä. Ачан кызчаз гелмиш — дәду йокмуш. Бакынармыш завалыжык аалармыш хем дәрмиш:

*Трак-трак, сусажыым,
бени кайбедән, гидән, бобажыым,
Трак-трак, сусажыым,
бени кайбедән, гидән, бобажыым...*

Ааламыш, коркмуш да сора чыкмыш йола. Орада, кысметинä, булэр екели күлжези да:

*Күлдән-күлә,
тундан-туна,
кулдән-күлә
тундан-туна...*

Караннык олуркан етишер евä. Бакэр пенчередән: дәду, бабу хем бабунун кызы екмек ийәрмишләр. Бабу о гүнү севинмеликтән йапмыш пилич манжасы хем йазмыш пидä. Имишләр дойунмушлар да шинди йокмуш ким софрайы калдырсын. Дәду дәрмиш:

— Олайды беним кызчаазым те шинди софрайы калдыражэйды, ичерсини сүпүрежейди, булашыклары йыкайжэйды...

Бабу:

— Не беним кызым калдырамайжэк мы, сүпүрәмейжек ми, чанаклары йыкайамайжэк мы?

Бабунун кызы:

— Ölä зер! Гидежейдим сенин чанакларны йыкамаа, сүпүрмää. Гит кендин да сүпүр! Бән шинди ислä дойундум, уйумаа истеерим...

Даду генә:

— Е-е-е олайды беним кызчазым, о бөлә ми дейжейди?

Дәдунун кызы пенчередән:

— Бән бурадайым, бән бурадайым!

Бабу дап-дуру гелмиш:

— Ых, сени гиди көр олажааны, ха-а! Пенчерейә тылсым гиби гелмиш, аклымызы алды, мерет калажаа! Чабук гел да софрайы калдыр, сүпүр, йыка чанаклары!

Кызчаз сақына-сақына гирер ичери софрайы топларкан бабунун гөзүнү уурлайып кырынтыларын куру кенаржыкларыны атармыш аазына да өлежа бираз дойунмуш, бак пек ажыкмыш сабайландан бери. Ама бабу үфкедән чатлармыш:

— Насыл йолу булдун да евә гелдин, мари йымыртажы!

— Е-е, насыл,— хеп йалпак жувап едәрмиш кызчаз,— бираз күл йола екеледийдим да сора те өлә:

*Күлдән-күлә,
тундан-туна,
күлдән-күлә,
тундан-туна — гелдим!*

Бабу о саат хызланэр дәдуйа:

— Кач керә дедим сана, атасын о күллери! Йарына күллүн ери дә сүпүрулмүш олсун!

— Ишиттим, бабу, йарына атажам күллери, ерини дә супүрежәм!— хеп савашармыш дәдужук бабунун йалтымына гитмәә, зерә услуймуш хем коркармыш.

Гечер биркач гүн, бабу генә гөк-үфкә такылэр дәдуйа:

— Гөтүрдүн кайбетмәә о кызы, ама кайбетмедин!

— Е да не зарары, ба бабо, те о бизә хепсини ишлери йа-

пэр, олур му кайбеделим ушаа, сенин хич ми жанын ажымэр?

— А-ха, таа да лафедерсин, олмалы сән ону үреттин гел-син гери! Бән быктым она, ал да йок ет, гелмесин, гөрмейим!

Дәду генә кошэр талигайы да деер:

— Хади, кызым гиделим даайа одун гетирмәә!

Кызчаз са билирмиш артык нерейи гөтүрежек ону дәду да арармыш генә күллүктә күл, ама йокмуш, да алмыш фута-сына бираз кепек. Гидәрмишләр улу даайа, кызчаз да хеп еке-ләрмиш йола кепек... Ама, те бела ичин, вармыш оннарын бир дә көпежи, ады Рози, ангысы дакышэр талиганын ардына да йаламыш йолдан хепсини кепеклери...

Даайа етиштийнән дәду алмыш нажаа да генә чекетмиш трак-трак одун кесмәә. Кызчаз да хеп топлайрак чичежик алынмыш, гитмиш узак бир тарафа, дәду са окадар бекләр-миш,— тез бааламыш аажа сусажыы, о лүзгердән трак-трак траклармыш, кызчаз да санырмыш, ани дәду хеп бурада одун кесер. О са кошмуш талигасыны да гитмиш кошарак евә. Дөн-мүш кызчаз чичежиклериннән елиндә, ама дәду йокмуш. О пек коркмуш, истемиш булсун о кепекли йолжазы, ама бошуна — Рози йаламыш кепежи йолдан. Кызчаз бакармыш аачта су-саа, аалармыш хем дәрмиш:

*Трак-трак, сусажыым,
бени кайбедән-гидән, бобажыым!
Трак-трак, сусажыым,
бени кайбедән-гидән, бобажыым!*

Олурмуш авшам, улу даайын ичи хеп таа коркунч олур-муш. Кызчаз гидәрмиш наны гөзү гөрүрсә, ачан басармыш бир куру чырпынын үстүнә, дап-дуру гелирмиш... Гидә-

гидә, гөрүнмүш она иракта бир шафкчаз. Етишмиш о шафка, орадаймыш бир гөзәл ев. Гежеймиш, гечмиш. Кызчаз башламыш урмаа токада, орадан аулдан чыкәр бир адам, ев саабиси, сора чыкмыш карысы. Сеслемишләр, насыл аннатмыш кызчаз даада кайбелмесини да теклиф етмишләр ичери, пек ажымыш жаннары бу ушаа да алмышлар ону ааретлик.

— Бизим йок ушакларымыз,— демишләр,— ол сән бизим! Сесләрсән хем хатырымыздан чыкмасан, хепсижий, нейимиз вар олурлар сенин дә.

— Саа олун,— демиш кызчаз,— кайылым.

Да те өлә калмыш ушак йашамаа о инсаннарда. Хатыр йапармыш оннара нижә өз анасына хем бобасына, ишлери дә чевирмәә бежерәрмиш, өлә беендирмиш кендисини, ани она «кызым дәрмишләр, о да йабанжы инсаннара «маму» хем «тетү» дәрмиш... Ачан бу кызчаз бүүмүш, евленмиш. Бир пазар гүнү көпекләр башламышлар салмаа, чыкса да бакса, токатта вармыш диленжиләр — бир дәдуйлан бабу, диленәрмишләр бир парча екмек. Ачан ислә бакәр, о таныйәр, ани бу диленжиләр онун бобасыймыш хем о бабу, онун икинжи анасы. Оннар да таныйәрлар кызы.

— Не олду, нечин диленжиләә етишмишиниз?— сормуш кыз бобасына.

— Бабунун кызы,— жувап етмиш дәду,— бизи аач тутарды, дүүйәрди.

— Бени дә, кенди анасыны, сүпүргенин кочаннынан дүүйәрди,— аалашмаа башламыш бабу да,— екмеклери китләрди да гүнүн бойуна ач дурардык...

— Насыл сән бени дүүйәрдин,— демиш кыз,— сүпүргә кочаныннан...

Бабу йуткунмуш да ийилтмиш башыны ашаа.

— Таа сора, икимизи дә кууду евдән,— демиш дәду.— Те шинди диленжиликлән йашээрыз, гезериз... нәнда авшам, орада сабаа...— дәду бираз сусмуш да сора сормуш:

— Йок му насыл сендә авшама гежелейлим?

— Биздә аулда вар бир бош куфнә,— демиш о,— гелин да орада йашайын, бән булурум сизә дә бир парча екмек...

Тә бөлә, жана йакын инсан, феналыклар ичин дә кин тутмамыш, аҗызганмыш, жөмертмиш, өлә дә калмыш йашамасында.

КАРДАШЛАР

Бир вакытлар вармыш, бир вакытлар йокмуш, еер олмайаймыш сөленмейжеймиш. Вармыш ики кардаш. Йашармышлар йаннашык, ама дийлмишләр биртакым. Бириси зенгинмиш, ислә гийнирмиш, софрасы долуймуш, ама ушаклары йокмуш. Обүрү фыкараймыш, йоклукта йашармыш докуз да ушаа вармыш.

Бир йылын илкйазын, нижә дә башка йылларда, фукаранын имелий битмиш, ушаклары ап-ач пачасындан тутулу гезәрмишләр: не йапсын бу фукара? Гидер зенгин батүсуна.

— Батү, вер бана бир-ики ауч терекә ушакларым ачлыктан өлерләр. Сендән каари ким бени ажыйажэк? Те сенин амбарын долу терекейлән!

— Верейим,— демиш батүсу, ама бир иш: чыкар кендин бир гөзүнү.

— Аллахым, нечин сана бу лазым? Не файда олажэк сана, ачан бән гөзүмү чыкаражам? Бән ики гөзлән ушакларымы бакамээрым, ама бирлән насыл бакынажам?

— Йок бишей,— демиш зулум зенгин.— Верейим сана өдүнч, хеп окадар гетирмейжән, ама бән аулдан бишейжик вермеерим өлә бошуна. Баре истедиими йап.

Чок дүшүнмүш фукара, не йапсын. Ама ачан гөрмүш, ани бычак гелмиш кемәә, дүшмүш кайыллаа — таа ий калсын көр, ама ушакларыны куртарсын. Да те өлә кенди елиннән чыкармыш кенди гөзүнү:

— Те, кардашым,— деер о батүсуна,— сенин истедиин олду, вер ушакларыма имелик.

— Ач о баалантыйы, гөрейим. Йалан сөләмеермийсин? Билерим бән сизи, некадар шалвирсиниз.

Гөрмүш, ани гөзү хализдән чыкык, вермиш кардашына бир чувал терекә.

Ушаклар сормамышлар бобасына нередән алды имелик, ама сормушлар нечин гөзү йок...

Кытлыкта са бир чувал терекә докуз жана — не вар, не йок. Гечмемиш чок, фукаранын имелий генә битмиш, горүнүрмүш, ани йок, не йапмаа, генә гидер зенгин батүсуна йалвармаа.

— Не иш ичин гелдин?— зевкли сормуш она батүсу.

— Генә гелдим имелик истемәә. Дийл ми кардашсын? Пек йалваражам, вер таа бир чувал екин да бежим етиширим илкйаза, ени берекетә.

— Чыкар өбүр гөзүнү дә, озаман вережәм. Чыкармасан,

екмек йок. Йа бак сән, өбүрүнү гетирмеди, генә гелмиш, таа верейим она өдексиз!

— Сән батүйсун, олур баашлайасын да ачлык чекән хысымнарына. Не севинмелик сана олажэк, ачан кардашын көр калажэк?

— Е-е сән истәмәсән, озаман ол. Дедим сана, ани бошуна аулумдан бишейжик вермеерим!

— Насыл бән йашайажам, ба кардаш, көр каранькта?

— Беним не ишим? Ама йок та не чок дүшүнәсин, бир алай ушаан вар, оннар сени едейжеклар.

Пек аар гелмиш фукарайа бу лафлар, ама таа да зормуш, бакмаа ачлыктан шишән ушакларына.

О чыкармыш өбүр гөзүнү дә. Сора гидер батүсуна да гетирер таа бир чувал имелик... Гечмеер чок вакыт да чувал генә бошалэр.

Бу сыра батүсуна гитмемиш, үчүнжү гөзү йок.

— Гидежам өмүр дүннейә диленмәә,— демиш о карысына,— сән дә бени едейжән. Ола дә йапмышлар. Гезәрмишлар күйдән күйә, ездән евә диленерак. Бир гүн көр диленжи карысыны йолламыш евә гөтүрсүн ушакларына, не топланмыш торбасында. Кендиси дә отурмуш бир таш үстүндә беклемәә карысы ездән гелинжә.

Да те бутакым отураркан панайырын кенарында, ташын үстүндә адам ишидер бир сес:

— Билсә бу завалы, ани ташын алтында, нередә о отурэр, вар онун гөзлеринә илач, кахырланмайжэк. Йанык күйүндә дә инсаннар сусуз йанмайжэklar билселэр, ани оннарын күйүн мейданында вар су сызынтысы...

Сора о ишитмиш таа бир сес:

— Падишахын да кызы чоктан алышажэйдү, билэйди, ани имдады кенди йастыынын алтында булунэр...

Таш үстүндә отуран адам өтәә дору сесләмемиш панайрын шаматасыны, калдырмыш ташы да булмуш о бүүлү айдыннык отуну, йааламыш гөзлерини да башламыш гөрмәә илеркисиндән дә таа ислә. Гитмиш сарфош гиби севинмеликтән евә, карысы да каршы чыкып шаш-беш олуп, сорэр:

— Сән насыл йалныз гелдин евә?

— Беним гөзлерим башлады гөрмәә,— жувап етмиш адам.

— Ким илачлады?

— Кендим, айданнык отуннан! — демиш о.

Пек севинмишләр бу ишә карысы хем ушаклары.

— Шинди,— демиш адам карысына,— хазырла бени узак йола.

Алэр о, не ләзым йола, да гидер. Гидер, гидер, гидер — етишер Йанык күйсүнә. Орада гөстерер инсаннара суйу.

— Саа оласын, аллах адамы,— шүкүр едәрмишләр она севинерәк Йанык күйлүләр,— сенин йолларын кысметли олсун!

Верерләр она паалы баашышлар да адам гидер илери йолуна. Үч гүн, үч тә гежә гитмиш, дөрдүнжүдә етишмиш падишахын серайларына, дургунмуш токатларын өнүндә. Бекчи она сорэр:

— Сана не ләзым, ба йолжу? Бурада хербиринә олмаз дурмаа.

— Колверин бени ичйанына,— деер адам.— Бән падишахын кызыны алыштыражам.

— Хади сән баре савуш, жендем ол таа тез бурадан, белли ани дийлсин о алыштырыжылардан. Бурайы кач түрлү аныл-

мыш йылаччылар гелди, хич бириси дә бишей йапамады да сән ми алыштыражан?

— Бән алыштыражам,— четин сөлеер адам.

Билдирерләр бу иши падишаха. Те бөлә-бөлә, бир адам гелди.

— Колверин,— изин едер падишах,— ону да, беким имдат олажэк.

Гирер йолжу серайлара, зенгин донаклы ичерлерә. Орада завалы падишахын кызы докуз йыл олмуш йорган-дөшек йатэр.

Бу адам алэр онун йастыынын алтындан не сә, сувазлээр хастайы да кыз таа ериндә шенненер, таа бираз да сора калкэр да башлээр гезмәә...

Бүтүн падишахлык севинмиш, йолжуйа баашламышлар ики чыкы алтын да о гелмиш евинә. Тездә куртулмуш фукаралыктан, гийдирмиш ушакларыны, енидән йыкып дүздүрмүш евини, йашармыш зенгин батүсундан чок таа ислә. Ама тамах хем хасет батүсү, гөрдүйнән буннары, чатлармыш кысканчлыындан.

— Көрдү,— алышты, фукарайды,— зенгиннеди, алтыннан ойнээр, көпек,— сөленәрмиш о кенди кендинә,— йа гидип да сорайым нередән она бу зенгинник гелди.

Өлә дә йапмыш, гитмиш кардашына.

— Ей, кардаш, йа сөлә бана да, насыл сән өлә тез зенгиннедин?

— Тез ми? Аз мы бән дилендим, булунжа о алтынны панайыры!

— Ама нередә о алтынны панайыр?

— Те филан-фишман кўйдә. Гидежән уз сора бир чатырыкта сапажан саа тарафа, сора генә гидежән да уз алтынны панайырын үстүнә уурайжан.

— Ама орада хепсинә ми алтын верерләр? — сорэр зенгин.

— Дийл хепсинә, саде көрлерә. Чыкар гөзлерини, вережклар сана де некадар истеерсин.

Бу зенгин кардаш чыкармыш икисини дә гөзлерини, таа чок алтын казансын дейни. Алмыш карысыны едекчи да гитмиш. Гезмиш чок панайырларда, ама алтын кимсей она вермемиш. Öлә дә гелмиш евә алтынсыз хем дә көр.

ИЧИНДЕКИЛӘР

КЕЛЖА-КУЛЖА	3
КҮЛ ПЕПЕЛЕШКАСЫ	15
КЕМЕНЧЕЖИ ХЕМ ШЕЙТАННАР	32
ДЕЛИЖА	41
ДӘДУНУН ЕВИ ХЕМ БАБУНУН ЕВИ	50
АЙЫ-КУЛАКЛЫ	57
ПЫТЫРАШ	80
ТРАК-ТРАК, СУСАЖЫМ!	95
КАРДАШЛАР	104

М 31 Масаллар: Гагауз халк масаллары: Для мл. и сред. школ. возраста / Лит. обраб. Н. Бабоглу; Худож. Д. Савастин.— К.: Нурегюн, 1991.— 111 с.: ил.

ISBN 5—368—01083—4

В книгу включены наиболее популярные гагаузские народные сказки в обработке для детей.

4803150400 — 108

М ————— 207—91

М756(10)—91

ББК 82.3Г—6

2-80

1 р. 40 коп.

